

Juuret Karjalan rajaseudulla

Muistelmia ja tarinoita

Hilkka Keskitalo (o.s. Kurvinen)

Alkusanat

Hilkka Ester Keskitalo, omaa sukua Kurvinen, syntyi Ilomantsin Tapionahossa entisellä metsänvartijan tilalla vuonna 1924 ja kuoli Pyhäjoella 2005. Hän vietti lapsuutensa ja varhaisnuoruutensa ensin Tapionahossa ja sen jälkeen Iljanvaarassa, joka sijaitsee Ylä-Vuottojärven lähellä ja jäi sotien jälkeen Neuvostoliiton puolelle. Syntymäkoti Tapionaho on sen sijaan Suomen puolella, noin kahden kilometrin päässä nykyisestä rajasta.

Isästään Hilkalla on vain lapsuusajan muistoja, sillä tämä kuoli varhain onnettomuudessa. Äiti Anna-Liisa (o.s. Kurvinen) meni sittemmin naimisiin Kalle Holopaisen kanssa. He asuivat Tapionahossa, mutta eivät saaneet lapsia. Jäätyään leskeksi Anna-Liisa muutti 1970-luvun alkupuolella Hilkan perheen luo Pyhäjoelle, jossa hän kuoli 1989.

Muiden raja-asukkaiden tapaan Hilkka joutui lähtemään evakkoon loppuvuodesta 1939 eikä palannut koskaan pysyvästi kotiseudulleen. Hän asui sotavuosina ja niiden jälkeen useilla paikkakunnilla, kunnes avioitui Jouko Keskitalon kanssa, jonka hän tapasi Riihimäellä. He asuivat ensin lyhyen aikaa Hauholla, mutta hankivat 1950-luvun alussa maatilan Pohjois-Pohjanmaalta Pyhäjoelta. Jouko oli rintamamies, syntynyt vuonna 1923 ja kuoli Pyhäjoella vuonna 2008. Heidän lapsiaan ovat Jorma (s. 1949), Mauri (s. 1953, k. 2007) sekä Kari (s. 1959).

Hilkka oli tarinankertoja, joka palasi muistoissaan yhä uudestaan lapsuuden Ilomantsiin ja toisaalta sotavuosien ankariin koettelemuksiin. Hän kirjoitti oheiset muistelmansa 2000-luvun alussa lyhyinä kertomuskatkelmina käsin paperille, josta olen ne koostanut ja kirjoittanut puhtaaksi. Muistelmat rajoittuvat 1920–1940-luvuille, mutta niissä on myös viittauksia vanhempiin ja myöhempisiin aikoihin. Ne kertovat maailmasta, jota ei enää ole. Kaikki tarinat ovat Hilkan muistinvaraista tietoa. Niistä välittyvät erämaiden asukkaiden elämänmuoto ja lähihistoriamme tapahtumat elämänmakuisesti ja sellaisina kuin äitini on ne muistanut ja kokenut.

Helsingissä 16. kesäkuuta 2014
Jorma Keskitalo

1

Ilomantsin Tapionaho on minun syntymäkotini. Isovanhempani Kaisa ja Olli Kurvinen olivat menneet sinne nuorina, Olli metsänvartijaksi, minkä ajan kerkisi palvella niin, että sai tilan omakseen.

Kaisa tiesi kertoa, että siinä oli joskus asunut tietäjä Rissanen. Kun Kaisa ja Olli olivat siihen

Ilomantsin Tapionahossa kesällä 1929 Kaisa Kurvinen kuvassa takana vasemmalla Tyyne Auvinen (myöh. Lakka), edessä Anna Auvinen (myöh. Hirvonen) Hilkka Kurvinen (myöh. Keskitalo), kuvan nuorimmaisina, edessä Anna-Liisa Kurvinen (myöh. Holopainen), takana Onni Auvinen, Jussi Hoskosen perhe edessä oikealla.

tulleet, niin aina yöllä oli alkanut vintiltä kuulua niin kuin siellä olisi ajettu kolukärryillä. Kaisa oli harvinaisen rohkea ja meni vintille ottamaan asioista selvää. Sieltä oli löytynyt multatäytteistä miehen luuranko, jonka Kaisa oli tuonut alas ja haudannut suopeltoon, minkä jälkeen oli kärryillä ajo loppunut.

Olin yksivuotias Olli-vaarin kuollessa. Minä olin alkanut itkeä, mihin muut olivat heränneet, ja silloin oli Olli-vaari kuollut. Sen ajan ihmiset puhuivat, että laaki löi. Ilmeisesti se tarkoitti halvaantumista. Olli oli puhunut edellisenä päivänä, että hän "kualelee (kahlailee) elämän virrassa".

Alakaivon luona oli ennen pistoaita, jonka päällä oli ruumislautaa. Aina kun talosta joku kuoli, niin vainaja laitettiin siihen ja vietiin riiheen siksi aikaa, kun arkku tehtiin, ja vainaja siihen pestiin ja laitettiin kuolinpaita päälle. Kun oltiin lähdössä kirkolle viemään, niin avonaisen arkun äärellä omaiset veisasivat virsiä. Yksi sukulaisvainaja oli pikkulapsi. Olin silloin noin viisivuotias. Oli kesä, eikä ollut tietä. Pienen vainajan isoisä lähti kantamaan arkkua selässään Ilomantsin Pogostalle asti.

Suopelto oli alakaivon takana. Minä muistan vielä ne sarkaojatkin. Silloin niitä ei kukaan enää viljellyt. Syy oli varmasti siinä, että ukkini Olli oli kuollut ja Kaisa ei yksin jaksanut. Minun äitini Anna-Liisa ja veljensä Matti eivät olleet tottuneet työntekoon, joten kaikki jäi Kaisan varaan, myös minun hoitoni. Anna-Liisa oli aina reissussa. Matti-enosta en muuta muista kuin tumman tukan, jota minä nuorimmaisina, edessä Anna-Liisa Kurvinen penkillä silitin Tapiossa oli jossain vaiheessa kauppias (myöh. Holopainen), takana. Onni Auvinen, Jussi Hoskosen perhe Hoskonen piti kauppaansa aitassa. Hän antoi aina minulle ja tyttäreni, minun leikkikaverilleni Hellä Inkerille, suuria ihanoita rusinoita kummankin kämmenkupin täyteen.

Senkin muistan, kun Hoskosen Lyyti ja äiti paistoivat pullia ja lähtivät niitä myymään Koitajoelle uittomiehille ja minä jäin kotiin Hellä Inkerin kanssa kahdestaan. Kun ne olivat sieltä takaisin tulleet, niin Inkeri oli nukkunut riihessä. Minä olin pannut oven pönkällä kiinni ja nukkunut itse ulkona oven takana. Ilmeisesti minulla oli ollut kaikesta vastuu. Sieltä ne olivat meidät löytäneet. En varmasti voinut olla enempää kuin 3-4-vuotias. Sitä minä en muista, milloin Hoskoset lähtivät pois Tapiosta.

Hyvin ikävä muisto on, kun oli talvi ja minä olin Kaisa-mummon kanssa kahdestaan. Kaisa oli niin sairas, että ei jaksanut lämmittää taloa eikä hoitaa lehmää, makasi vain sängyssä. Minä kaivauduin Kaisan viereen. Ikkunat olivat umpijäissä. Tähän muisto loppuu. Olisiko joku silloin tullut, kun emme siihen kuolleet? En sitäkään muista, oliko tämä ennen Hoskosia vai heidän jälkeensä.

Silloin kun isäni kävi, niin se toi tosi hyvät tuliaisit. Muistan, kun isä toi ruusunpunaisen villatakin, jossa oli helmassa ja taskujen reunoissa mustanvihreät raidat. Isä toi myös erittäin kauniin konvehtirasian. Konvehteja en saanut itse pitää. Äiti vaati, että ne piti jakaa muille, ja villatakin se vei minun serkulleni.

Kerran isä oli ostanut uuden polkupyörän. Sehän oli siihen aikaan yhtä iso asia kuin nyt auton osto. Sillä isä sitten tuli Tapioon. En vieläkään ymmärrä, miten se sai tuoduksi pyörän soitten yli. Vai olivatko silloin jo olemassa ne kapulasillat, jotka Juho-setä teki Onnin ja Väinön kanssa? Niitä siltoja tehtiin Niemijärvelle ja Iljanvaaraan. Ne olivat olemassa vielä sotienkin jälkeen. Miten ne olivat kestäneet, kun siellä oli kovaa taistelua ja varmasti sotakalustoa tuotiin niitä pitkin?

Yksi muistikuvani on, kun äitini ratsasti Harmolla. Tämä Harmo oli aivan musta. Olisiko sen Olli-vaari ostanut Venäjältä? Silloin ei vielä ollut valtakunnan rajaa. Sitten kun raja tuli, jäivät sukulaisetkin rajan taakse. Meidän sukua oli Porajärvellä saakka, missä Matti-eno oli käynyt salaa senkin perästä, kun valtakunnan raja laitettiin. Se oli varmasti uhkarohkea teko.

Kerran iltamyöhällä Tapioon tuli hevoskuormallinen mustalaisia. Oli talvi, eikä niitä olisi yöksi otettu. Minä aloin itkeä, että kyllä niitten hevonen mahtuisi Harmon kanssa samaan talliin, ja niin ne saivat yönsijan. Niillä oli pieni tyttö, jonka kanssa minä uunin päällä leikin.

Toinen vanha mustalaistarina on tapahtunut varmasti ennen minua. Tapioon oli tullut mustalaisia. Olli-vaarilla oli ollut kirves kädessä, ja se oli lyönyt kirveenhamaralla ulko-oven kynnykseen. Mustalaisille oli tullut kiireinen lähtö. Olli oli huutanut perään: "Eikö teille pitänyt jotain antaa?" Eivät ne olleet mitään tarvinneet. Kiittivät varmaan, kun olivat selvinneet hengissä pois.

Kaisa oli innokas kalastaja. Ainakin jossain vaiheessa oli ollut nuotta, jota vetämään tarvittiin useita ihmisiä. Olisikohan se ollut Olli-vaarin kuoleman jälkeen? Kaisa oli pyytännyt nuotanvetoon Niemijärven ja ympäristön naisia, jotka olivat kieltäytyneet koko hommasta. Olivat sanoneet, että elää sitä piimällä ja leivälläkin. Kaisa oli vastannut, että kyllähän niilläkin elää, mutta söisimmepä kalatkin. Nuotta jäi sitten vetämättä.

Kaisa-mummo oli erittäin tarmokas nainen. Koitajoessa oli joka kevät tukinuitto. Uittomiehistä osa alkoi juopotella, ja ne tulivat Tapioon. Tämä tapaus oli varmasti ennen Auvisen väen tuloa. Yksi mies tuli koville tuskille. Puhuttiin, että viina alkoi sisällä palaa. Mies ei muuta voinut kuin tuskissaan kieriskellä lattialla. Kaisa otti

kerma-astian ja kaatoi kermaa miehen suuhun aina, kun tämä kierähti sopivaan asentoon. Ilmeisesti kerma pelasti miespolon, mutta kauheilla tuskilla hän oli. En muista, että ne olisivat Tapiossa juopotelleet. Olisihan Kaisa antanut sellaiset lähdöt, että olisivat lopun ikäänsä muistaneet. Ilmeisesti mies tuli tuskiensa kanssa apua hakemaan. Oli se kauheata, kun mies kieriskeli lattialla ja Kaisa teki tulipalon sammutustyötä kermakannun avulla.

Meihin joihinkin Matelin sukulaisiin on periytynyt kummallista tarmokkuutta. Kun toiset juoksevat karkuun, niin meihin tulee merkillinen voima ja alamme toimia. Sitä en tiedä, onko meillä kovin monella näkijän kykyjä, mutta Kaisalla oli jonkin verran, kuten minullakin on. Kun Juho-setä kuoli, asuin Hirvosen Iljanvaarassa, josta kerron myöhemmin. Juho oli kertonut ennen kuolemaansa, että Kaisa veisasi virttä perunakuopan luona. Kaisa oli jo silloin monta vuotta takaperin kuollut. Kaisalla oli kaunis lauluääni, ja hänellä oli tapana iltaisin aina paljon veisata kauniita vanhoja virsiä.

Kaisan lauluääni periytyi minulle. Tulin sotien perästä tuntemaan Viljo Vesterisen veljen, joka olisi minut hommannut lauluopintoihin. Viljo Vesterinen oli siihen aikaan kuuluisa hanurinsoiton Suomen mestari, jolle olivat kaikki viihdemaailman ihmiset tuttuja. Kun menin Turkuun töihin ravintolaan, niin salissa pidettiin usein juhlia. Siellä soitti tanssiorkesteri Hopea-kuu. Minä pyysin niitä soittamaan silloista suosittua laulua, jonka nimi oli Musta ruusu. Ne lupasivat laulun minulle, mutta sillä ehdolla, että minä sen laulan, minkä sitten teinkin.

Olisinko ollut nelivuotias, kun yhtenä syksynä menimme Pogostalle ja minä olin tosi väsynyt. Olihan se taitvinkin liika pitkä siitäkin huolimatta, että aina jossakin talossa poikettiin. Me pääsimme henkilöautoon. Se oli varmasti minun ensimmäinen automatkani. Muistaakseni siinä ei ollut juuri seiiniä, ja haju oli tosi kamala. En ole vielä kukaan bensan hajuun tottunut. Maantie oli kurainen, eikä vauhtikaan ollut nykyisiin verrattava. Minulle jäi siitä vähemmän kaunis matkamuisto.

Minä olin nähnyt ensimmäisen auton suurin piirtein samana vuotena. Jostakin tuli tieto, että Niemijärven ohi menisi auto. Kokkosen tyttöjen kanssa ruvettiin tien varressa istumaan ja odottamaan, koska se auto tulisi. Istuttiin hyvinkin kauan. Sitten se pauke ja rytinä sieltä ilmestyi. Olihan se sen ajan lapsille ihme kapistus, ja perästä jäi tosi kamala bensiniipilvi. Auto meni Hullariin. Liekö ollut jonkun metsäherran auto? Silloin oli harvinaista, jos jollakulla oli polkupyörä. Yleensä se jo otettiin valokuvaamossakin kuvaan.

2

Hanna-täidin Venäjän vankilareissu

Oli kesä, kun tätini Hannan ja miehensä Juho Auvisen perhe tuli Tapioon. Juho-setä kantoi selässään tavaroita. Hanna-täti ja Juho-setä ottivat minut omaksi tyttökseksi, minkä jälkeen minun hoitoni ja ruokani oli turvattu. Väinö-serkkuni oli minua vanhempi, mutta hänestä tuli kuitenkin leikkikaverini.

Hanna ja Juho asuivat ennen Tapioon tuloaan Iljanvaarassa, joka oli Kuolismaan ja Vuottoniemen paikkeilla. En osaa sanoa, oliko seuraava tapaus vuonna -20 vai jo ennen, koskapa Onni-serkku ja Tyyne sekä Väinö syntyivät sen perästä. Ja olihan niillä sellainenkin kuin Hilkka Eliina, joka oli kuollut kaksivuotiaana.

Hannalla oli ollut leivänpaisto meneillään. Oli ollut lämmin elokuun päivä. Karjankellot olivat alkaneet kuulua, aivan kuin karhu olisi ollut lehmien kimpussa, ja Hanna ja Juho lähtivät apuun. Siellä olikin neljä venäläistä sotilasta, joista yksi oli upseeri. Ne tosin jättivät karjan rauhaan, mutta ottivat Hannan ja Juhon vangeiksi ja veivät Lakosuolle, jonka halki kulki raja. Sitten ne olivat laittaneet Hannan ja Juhon puunrungolle istumaan, ja kaksi venäläistä oli asettunut taakse olkapäistä kiinni pitämään. Silloin oli Juho ottanut puukon tupesta sillä mielellä, että se mielummin itse lopettaa itsensä, mutta puukonisku oli osunut takana seisovan upseerin rintaan. Upseeri oli kaatunut kuolleena maahan, ja siinä hämmingissä oli Juho päässyt karkuun. Juho oli heiluttanut hattuaan ja huutanut metsänreunaan päin, että tulkaa pojat apuun, vaikka siellä ei ketään ollutkaan. Ilmeisesti venäläiset uskoivat siellä olevan suomalaisia rajavartijoita, kun eivät uskaltaneet mennä perään. Mutta Hanna oli niin pelon ja kauhun lamauttava, että jäi siihen puunrungolle istumaan. Sitten ne kolme sotilasta olivat riukupuista kyhänneet vainajalle parit, ja Hannasta oli tehty neljäs kantaja. Hanna ei tiennyt matkan pituutta. Oli menty näitten vartiopaikalle. Hanna ja vainaja oli pantu yöksi riiheen. Ovella oli tietenkin vartija. Seuraavana aamuna oli vankikulkueeseen lisätty nämä kolme sotilasta. Eihän siellä kukaan uskonut, että Hanna olisi voinut tappaa upseerin. Eivätkä ne varmasti uskoneet sotilaiden selityksiä, joten ne olivat varmoja, että sotilaat tappoivat upseerin. Tietenkin asia sitten selvisi, kun ne kuulustelivat Hannaa.

Kaikkien vaiheitten jälkeen Hanna joutui Petroskoihin vankilaan, jossa hän joutui olemaan tammikuulle asti.

Eivätkä olleet antaneet minkäänlaisia vaatteita. Voi vain arvata, että siellä oli kylmä, kun oli vain lapikkaat paljaissa jaloissa ja lyhythihainen mekko ja oli kova Venäjän talvi. Ne olivat päästäneet Hannan pois kovalla tammikuun pakkasella yöllä kahdentoista aikaan. Sinne vain ulos yksin yöhön oli Hanna lähtenyt kadulle. Hän oli nähnyt kaksi hienosti puettua naista ja oli koettanut pysyä niiden matkassa. Ne olivat menneet oikein hienoon paikkaan, jossa oli ollut paljon hienosti puettuja ihmisiä. Ilmeisesti se oli jokin juhlapaikka. Hanna oli koettanut niille kertoa asiaansa. Nämä ihmiset toimittivat hänet Suomen konsulaattiin. Hannan asiat alkoivat siitä seljetä. Hän sai sellaisia vaatteita kuin konsulaatista sattui löytymään. Seuraavana päivänä oli Hannalle hommattu sopivat talvivaatteet ja tehty ilmoitus Suomeen. Niin tuli tieto kotiväelle, joilta kaikilta muilta oli toivo mennyt paitsi vanhimmalta Anna-tytöltä.

Hanna oli tullut Suomen puolelle Rajajoen kautta. Tämä Rajajoki on nyt Venäjän puolella. Se jäi toisen maailmansodan seurauksena niin kuin koko Karjalankannas. Rajajoki on Terijoen lähellä. Suomen puolella olivat olleet lehtimiehet vastassa. Aina kun Hanna johonkin tuli, niin haastattelihoita oli riittänyt. Kun Hanna kerkisi Joensuuhun, niin se oli niihin jo niin kyllästynyt, että ei olisi enää antanut kertomusta sanomalehti Karjalaiselle. Sitten kun ne olivat luvanneet, että Karjalainen tulee ilmaiseksi lopuksi ikää — mikä sitten Hanna-tädille tulikin — niin olihan hän antanut niille haastattelun. Kun Hanna tuli Ilomantsiin asti, niin nimismies Istala oli pitänyt suurkeräyksen, joten Hanna ei tullut takaisin paljaat lapikkaat jalassa. Hänellä oli ollut hevოსkuormalinen tuliaisista.

Tämän kaiken jälkeen ne eivät enää uskaltaneet asua Iljanvaarassa montakaan vuotta, koska valtakunnan rajalle ei ollut täyttä kilometriäkään, vaan muuttivat Tapioon. Heidän vanhin tyttärensä Anna muutti myöhemmin Iljanvaaraan miehensä Antti Hirvosen kanssa.

Juho Auvisen oli loppuelämänsä kuljettava Ilomantsin käräjillä, ja haastajaksi oli merkitty juuri tämä venäläinen upseeri, jonka Juho oli tappanut. Mutta eihän kuollut voinut sinne tulla. Ilomantsin nimismies oli käynyt sitä ulkoportaitakin huutelemassa lain kirjaimen täyttämiseksi. Tämän nimi oli Mihail. Juho kuoli muutama vuosi ennen talvisodan syttymistä.

3

Pirhu ja Lahnavaara

Tapion suopellon takaa lähti polku Pirhuun, jonka isäntä oli Olli Kurvisen veli Pietari Kurvinen. Se oli hyvin esimerkillinen talo, jossa kaikki tekivät ahkerasti työtä. Luin Pirhun vanhan talon aitassa Lyyti-serkun lehtiä. Ne olivat sen ajan lastenlehtiä, nimeltään Pääskynen. Sitten lehden nimi vaihtui Sirkaksi.

Olin ehkä viiden vuoden ikäinen, kun Pirhussa oli pari korillista puhtaita tyykkejä ja minä pyytelin, että saisin silittää niitä. Järjestyihän se. Tuvan pöydälle laitettiin silitysalusta ja kaikki raudat kuumene-maan. Niin minä olin penkillä polvillani ja sieltä käsin sain ne kaikki valmiiksi. Pirhun täti ompeli minulle kauniin mekon sillä välillä.

Tapiossa oli riihipelto. Sitäkään ei kukaan viljellyt. Riihipelloilta lähti polku syntymäkotini naapuriin Lahnavaaraan, jossa asui Koljosen perhe ja samassa paikassa oli pienimuotoinen rajavartiosto. Siellä oli minun ikäiseni tyttö Impi ja vähän vanhempi Hilja. Isompia olivat Anna ja Aino, veljiä oli neljä. Lahnavaaraan oli matkaa kuusi kilometriä, enkä minä sinne usein päässyt, koska kesällä olisi pitänyt ylittää Koitajoki. Talvellahan se oli jäässä. Silloin kuljettiin suksilla, ja niitä käyntejä en unohda. Siellä oli kaikilla mandoliinit. He olivat taitavia soittajia, ja minä olin laulusolisti.

Tämä Koljosen talon väki oli erittäin valistunutta. Ne kaikki suorittivat koulunsa kirjeopistojen kautta. Siellä päin toimi myös opintokerho, jota piti metsänvartija Lappalainen. Opintokerho oli tarkoitettu vähän isommille. Siellä oli myös pyhäkoulu, jonne kokoontui koko seutukunta, vanhat ja nuoret. Ne olivat juhlaa, ja silloin pidettiin talossa suursiivous. Minä olin nuoremasta päästä, ja kun osasin lukea, niin istuin opettajan polvella. Opettajan etunimeä en muista. Sitä puhuteltiin Koltteen ukoksi, koska se oli Koltteen talon vanha isäntä. Sukunimi oli ilmeisesti Tossavainen.

Kirjoitan tässä vielä Lahnavaaran Koljosten emännän viimeisistä ajoista. Äitini Anna-Liisa oli ollut siellä jonkinlaisena hoitoapulaisena. Emäntä sairasti syöpää. Hän oli aamulla sanonut, että lähtee iltapäivällä neljän aikaan. Hän oli pyytänyt, että silloin olisi koko perhe kotona, ja oli pyytänyt Aino-tytärtään keittämään kaakaon. Se oli jonkinlainen lähtötilaisuus, ja ne olivat tehneet niin kuin niitten äiti pyysi, ja siinä olivat kaikki olleet. Niin perheenäiti sitten kuoli kello neljältä. Minun äitini oli sinne jäänyt ja oli pessyt vainajan. Vainajan lapset olivat olleet sen ajan ulkona ja akkunasta antaneet pesuvettä. Ne olivat pelänneet pois nukkunutta äitiään. Eihän kuollutta pelätä tarvitse. Eläviä voi joitakin varoa. Minulla on Lahnavaaran emännän hautajaiskuva, jossa

on vielä Hilja-tyttökin, joka kuoli tuberkuloosiin hyvin nuorena.

Lahnavaara jäi rajan tälle puolelle, mutta on rajavyöhykkeen sisällä. Koljosten Impillä ja minulla oli paljonkin yhteisiä suunnitelmia, jotka sota tuhosi niin kuin monen muunkin toiveet.

Sota oli hirveä asia. Tapiion ikkunan alla oli kaatunut viisi suomalaista sotilasta. Siellä on komeron hyllyllä venäläisen sotilaan kypärä, jossa on kuulun reikä. Joten sota on kauhistus.

4

Olisinko ollut 5-6-vuotias, kun Anna-Liisa lähti eräänä talvipäivänä Iida-sisarensa luo käymään Iljanvaaraan. Tämä Iljanvaara on Tapiosta noin kuusi kilometriä Hattuvaaraan päin. Oli tosikova pakkanen, ja oli alkanut kuulua kauheaa huutoa ja valitusta. Niemijoen sillalla oli istunut Kaino Kähkönen — minun serkkuni — jalat jäätympisteessä ja olisi melko varmasti kuollut ilman apua. Kaino-poika oli silloin noin 12-13-vuoden ikäinen. Anna-Liisalla oli aina tulitikut ja tuohenpalanen mukana. Hän sai nuotion sytytetyksi ja Kainon kengät riisutuksi pois. Repussa oli ilmeisesti pitkävartiset naisten sukat, jotka Anna-Liisa oli laittanut serkkuni jalkoihin ja sai sen siitä lämpenemään ja jatkamaan matkaa Tapiioon. Olihan se näky, kun Kaino tuli Tapiioon. Emmehan me tienneet, ennen kuin Kaino selitti, mitä varten tuli sukkasillaan kengät kainalossa. Kengät eivät olisi edes mahtuneet sukkien päälle.

Toinen hyvin ikävä tapaus oli Kainon kotona. En muista oliko silloin sama talvi, mutta pakkanen oli kova. Anna-Liisa tuli aamuneljän maissa Niemijärveltä yökylästä ja herätti kaikki. Hän oli nähnyt Iida-tädiltä päin tulen kajastusta ja oli varma, että niiden talo oli tulussa. Kaikki lähtivät sinne hevosen kanssa ja varasivat aputarvikkeita mukaan. Ja olihan siellä kaikki palanut. Nuorin serkkuni Sylvi oli noin kaksikuinen. Sylvin isosisko Saimi oli vienyt hänet kilometrin päässä olevaan naapuritaloon, jonka nimi oli Vetala. Saimi juoksi tämän matkan paljasjaloin. Perheenisä oli savotassa Hullarissa asti. Sinne toimitettiin sanaa, että kaikki oli palanut. Onneksi navetta ja muut ulkorakennukset säilyivät kuitenkin.

Iljanvaarassa oli Lappalaisen talossa talvisin kiertokoulu, jota minäkin kävin. Tämä koulunpito oli ennen tulipalaa, koskapa minäkin asustin Iida-tädillä. Sen täytyi olla edellisenä talvena. Minä sain Lappalaisen talosta aina lasillisen maitoa. Sen oli äitini maksanut, ja olihan minulla lihakukkoja, joista oli vara ottaa kouluevästä. Sittemmin kiertokoulua pidettiin Vellivaarassa Eemi Kiisken talossa. Minä olin siellä viikot täydessä ylöspidossa. Opettaja järjesti äitienpäivät, joista on vanha valokuva. Talon Onni-poika oli minun ikäiseni ja kaatui jatkosodassa omalle kotipellolle. Kiisken väki on minulle sukua. Vellivaara oli kovaa sota-aluetta ja jäi nykyisen rajan taakse.

Yksi hauska muisto on, kun olin äidin kanssa Hattuvaaran Praasniekoilla. Olimme siellä rakennusmestari Pölösellä, ja äiti oli hierojana. Niillä oli minun ikäiseni Mailis-tyttö, ja Pölösen rouva ompeli minulle kauniin mekon.

Toinen kaunis muisto on, kun sain kummitädiltäni oikein kauniin ruusunkukkamekon ja sievät vaaleat remmikengät. En muista, minkä ikäinen olin. Oli tosikaunis kesäpäivä. Näitä mekkoja minä sain useinkin. Silloin oli kangaslaatu, jota sanottiin villamusliiniksi. Minulla on vaaleanpunainen mekko eräässä kuvassa, jossa olen viisivuotias.

Sen ajan leikkikalut eivät olleet nykyisen mittapuun mukaan mitään, mutta meille ne olivat tosi rakkaita.

Meillä oli navetan parvisilta, jossa minä laskin mäkeä. Minulle oli tehty hevosen satulasta tosi hyvä mäkikelkka. Me laskettelimme sillä Väinö-serkun kanssa. Siitäkään navetasta ei ole muuta kuin muistot jäljellä. Väinö oli kova muurari. Kivistä ja savesta tehtiin leipäuuni, ja oli siinä Tyyne-serkkukin apuna. Uuneja muurattiin joka paikkaan. Oli iso ihme, ettei tulipalaa saatu aikaan, kun niissä lastuja poltettiin. Väinöstä ei ihme kyllä tullut aikuisena muuraria. Muurasimme me yhden uunin riihen seinään kiinni, ja siinäkin poltettiin lastuja. Jostain syystä tämä meidän muurarinhommamme loppui siihen.

Sitten muisto ensimmäisestä joululahjasta. Sylvi-serkku oli ostanut Pogostalla käydessään oikean tehdastekoisien puuhevosen, ja se oli varmasti hyvä joululahja. Väinö teki sille reenkin. Äitihän toi minulle usein peltiautoja, ja olisivatpa ne vielä olemassa! Oli minulla sen ajan kuttaperkkanukkejakin.

Äidin kanssa kävin joskus Lehmivaarassa, jossa asui Pietta Härkösen perhe. Siellä oli Anja-niminen tytär, joka oli minua vanhempi. Niillä oli isotorvinen gramofoni. Sitä ei soitettu ainakaan meidän aikana. Härköset olivat niin sanottua parempaa väkeä. Siellä oli jonkinlainen kauppa.

Käytiin myös Lemilammilla, jossa oli aina tosi iloinen ilmapiiri. Siellä oli tavallinen rammari, joka soi aina kun tuli vieraita. Niissä levyissä oli sellaistaakin kuin Alfred Tanneria. Muistan talon vanhanemännänkin. Siellä oli Lempi-tytär ja aikuisia poikiakin. Lemilammin talo jäi valtakunnan rajan taakse niin kuin Vellivaarakin.

Evakkoreissulla löysin Lempin Vieremällä. Se oli mennyt huolehtimaan erään iisalmelaisen tuomarin maatilasta ja hoiti karjan ja koko talon asiat. Oli siellä yksi mies, joka teki miesten työt. Minä olin siellä usein nähty vieras. Minä pääsin Kauppilanmäen aseman vieressä olevan niin sanotun Liisan kuppilan tarjoilijaksi. Enhän minä ollut kuin 15-vuotias, sinä keväänä täytin 16 vuotta. Kerran siellä ollessani tulivat nuoret yhtenä iltana minua hakemaan tanssiaisiin. Isäntä antoi niille liukkaat lähdöt, se tunsu vastuun minusta.

Niemijärvelle oli Juho-sedän mittojen mukaan Tapiosta kaksi kilometriä matkaa. Siellä oli minun ikäiseni tyttö Elsa ja vähän nuorempi Eevi, joiden luona joskus sain luvan käydä leikkimässä. Tytöt ovat nykyisten Kokkosen veljesten tätejä. Elsa kuoli talvisodan jälkeen, olisiko ollut 15 – 16-vuotias. Elsa oli paleltunut kovassa pakkasessa, kun evakkomatkaa tehtiin niin sanotuissa härkävaunuissa. Elsan sisarella Elmalla oli pari pientä poikaa, jotka kuolivat Iisalmessa. Heidät piti haudata sinne. Nämäkään muistot eivät ole kovin mukavia.

Tapiossa oli Niemijärvelle päin semmoinen kuin Matin rasi. Matti oli jossain vaiheessa sinne aikonut kasketa peltoa. Siellä kasvoi paljon metsämansikoita, joita me Väinö-serkun kanssa kävimme poimimassa. Mustikoita oli usein paljon. Tosihyvä mustikkapaikka oli riihipellon takana. Sen ajan marja-astioita nimitettiin tuohiropuiksi, kun ne tehtiin tuohista. Silloin tehtiin tuohivirsujakin. Ne olivat tosihyviä varsinkin suoniityillä, missä suurin osa tehtiin karjan talvirehuksi. Vähät maaheinät säästettiin kevättalveksi.

Erään kerran olin onkireissulla serkkuni Väinön kanssa Niemijärven Tapionlahden lähellä. Minä en varmaan-kaan ollut kuin seitsenvuotias. Nousi kauhea ukonilma, ja me lapset olimme veneessä järvellä. Silloin minulle tuli sellainen ajatus, että jos me jäämme henkiin, niin ei sen jälkeen tarvitse pelätä minkäänlaista ukonilmaa. Väinö ei uskaltanut soutaa rantaan, jossa oli suuria kuusipuita. Hänellä oli tieto, että niitten juurille ei ole vara mennä sateensuojaan. Kaksi rajajääkäriä oli mennyt suuren kuusen juurelle ukkosilmalla, mistä heidät oli kuolleen löydetty. Kyllä me Väinön kanssa olimme tosi märkiä. Kotiväki oli toivonsa menettänyt. Niitten mielestä oli suuri ihme, että me olimme vielä elossa. Ei ollut vielä meidän aikamme. Täytyy sanoa niin kuin Saarnaajassa. Aika on syntyä ja aika kuolla. Aika on rakentaa ja aika repiä. Kaikki on Jumalan käsissä. Olen kerran kuullut uskovaisen sotaveteraanin kertomuksen, että kun hän seiso i kaikessa rauhassa, niin näkymätön käsi sieppasi syrjään ja samassa kuula lensi siitä, missä tämä oli seisonut. Samanlaisia tapauksia on ollut joilla-kin toisillakin siellä sotatantereella.

Äidin kanssa kävimme usein Lonkonvaarassa. Muistan, kun siellä pidettiin tupaantuliaiset. Oli saatu uusi talo, syötiin ja tanssittiin. Siellä oli Kaisa-niminen tyttö, niistä vanhin, ja siitä on pahat muistot. Minä kuitenkin kirjoitan tähän, mitä vaikean asteen mielisairas voi tehdä. Kaisalla olisi minun ikäiseni tyttö, jos olisi saanut elää. Mutta kun tämä oli syntynyt, niin Kaisa oli sen tappanut ja pannut lampeen. Kun Kaisa aikojen perästä tuli toisen kerran raskaaksi, kotiväki oli rukoillut, että antaisi lapsen niille, ja ne olivat Kaisaa vartioineet. Mutta Kaisa oli niiltä hävinnyt ja asustellut jossain siihen asti, kun syntyi poika, jonka se oli vienyt toiseen lampeen. Näitä lampia nimitettiin Tyttö- ja Poikalammiksi. Kaisa ei kuitenkaan tekojaan salaillut, vaan tuli kotiin ja kummallakin kerralla halusi poliisin paikalle. Kummankin teon se sovitti vankilassa, jossa oli ollut karjakkona ja kertonut, että vankilassa oli ollut hyvä olla. Olivathan nämä Kaisan kotiväelle kovia koettelemuksia. Kaisa kävi Tapiossa usein, oli aina monta yönseutua ja osasi olla hyvin avulias.

Meillä kävi joskus Hullu-Eelis, joka oli soitto- ja laulumies. Eeliksellä oli peltikanisteri, jossa oli pieni aukko ja siihen se lauloi hyvällä lauluäänellään. Eelis kulki talosta taloon ja sai joka paikassa ruuan ja yösijan.

Yksi nainen kulki koiransa kanssa. Tällä oli merkillinen liikanimi, Tervavetu. Tälle ihmiselle oli koira rakkain olento, varmasti ainoa ystävä ja elämän sisältö. Kerran kun hän oli kulkenut syysillan pimeällä tiellä, niin joku mies oli ampunut koiran, joka kulki edellä. Tämä ihminen ei sitä kestänyt, vaan kuoli pian sen jäljestä. Hänen oikea nimensä oli Maria Tervotar.

Oli sellainenkin kuin Iso-Olli. Tämä oli yksinäinen mies ja kova työntekijä. Ilmeisesti Ollin käynnit olivat tavallisia kylänkäyntejä, ja kun ei ollut perhettä, niin hän haki sillä tavalla toisten ihmisten seuraa.

Oli siellä yksi orpo poikakin, nimeltään Toivo Hiltunen. Silloin ei ollut lastensuojelusta mitään tietoa. Kaikki koettivat Toivoa huoltaa. Toivo oli ehkä 12-vuotias, kai sillä oli ollut isäkin ja äiti, mutta ei niistä puhuttu. Olivatko kuolleet? Toivolla oli vesikelkka, jota hän perässään talvisin veti ja jossa oli vähäinen omaisuus. Kasvoihan tämä Toivokin, ja hänestä tuli kunnon mies, joka oli ahkera kaikissa töissään. Aikanaan Toivo oli mennyt kosimaan Elma Kokkosta tämän Alma-äidiltä, joka oli ottanut uunikoukun ja ajanut Toivon ulos. Toivo oli tullut Alman perässä tupaan ja oli menty ulos samalla tavalla. Mutta Toivo ei tästäkään lannistunut, vaan esitti Almalle asiansa kolmannen kerran, ja taas oli menty uunikoukku kädessä ulos. Kun Alma pääsi takaisin tupaan Toivo perässä, niin hän sanoi: "En minä enää mahda mitään sinulle." Toivo oli valalla vannonut, että pitää perheestään hyvän huolen, minkä lupauksen varmasti täytti. Oli rehellinen ja kunnon perheenisä ja rakensi

nätin mökin, jossa oli tupa ja kamari. Sitten tuli talvisota kauheuksineen.

Seuraavaksi kirjoitan Hanna-tädin yhdestä lääkarissä käynnistä. Hanna oli käymässä Pogostalla vallan muissa asioissa, kun tavan mukaan meni lääkarissä käymään. Olisiko Hannalla ollut korkea verenpaine? Lääkäri oli kieltänyt kahvin ja saunan ja Hannan mieliruuuan lihapaistin. Oli syysmyöhä, ja Hanna teki tämän 50 kilometrin matkan jalkaisin ja oli jo väsyksissä. Istuutui oven pieleen eikä puhunut yhtään sanaa, mutta jonkin aikaa istuttuaan nousi reippaasti ylös ja tuumasi hyvin tomerasti: "Minähän en ala liäkärin orjaks." Hanna keitti kunnon kahvit ja meni saunaan. Tultuaan saunasta otti uunista lihapaistin, söi ja taas oli maailma parempi. Minä olin silloin muistaakseni seitsemän vuoden ikäinen. Hanna kesti vielä monet raskaat evakkomatkat ja kuoli Riihimäellä, kun minä olin 21-vuotias.

Yhtä hyvin vanhaa tarinaa kerrottiin ennen talvisotaa tai se tuli silloin paremmin julki. Tarina oli varmasti 20-luvulta, koska silloin oli perustettu rajavartiolaitos. Vartioasema oli varmaankin Vuottoniemellä. Rajajääkäriin sukunimi oli Jokinen, ja hänen oli lähdettävä yksin partioimaan. Hän oli edellisenä yönä nähnyt unen, että oli maannut koskessa verinen paita päällään. Jokinen oli ollut peloissaan ja oli pyytänyt toista miestä tai vartiokoiraa mukaansa. Kumpaakaan ei ollut annettu. Sitten kun häntä ei takaisin kuulunut, niin ne sen unen perusteella olivat löytäneet koskesta, jonne hänet murhamies oli raahannut. Liekö niitä ollut useitakin? Ennen sotaa oli yksi Hermanni-niminen mies humalapäissään kehunut, miten ne hänet tappoivat. Tämä asia meni eteen päin, ja Hermanni pidätettiin. Tämä oli kehunut, että kyllä ne löivät ja kuulustelivat, mutta eivät ne mitään voineet, kun hän ei tunnustanut. Hermanni oli ollut rajalla pirtua trokaamassa. Ilmeisesti siellä oli ollut toisiakin ja aseiden kanssa, että saivat aseistetun murhatuksi. Minun Kaisa-mummuni oli jossakin vaiheessa antanut tämän Hermannin perheelle lehmän ruokolle, ja se meni sen tien. Hermanni oli jonkinlainen suutari, ja hänen oli määrä suutaroida meille kenkiä. Me kerran sinne vietiin nahkoja äidin kanssa, ja se oli tosi kurja ihmispesä. Oli kova talvi, eikä lapsilla olleet kuin paljaat jalat.

5

Olin 4-5-vuotias, kun käytiin Pogostalla. Äidilläni oli pappilaan asiaa. Ilomantsin silloisena kirkkoherrana oli Armas Aavikko, josta oli kaikenlaisia puheita, mutta lienenkö koskaan tavannut ystävällisempää kirkkoherraa. Ainakin hän oli lapsirakas, koska toi minulle karamellit ja jostain vielä löysi kauniit kiiltokuvatkin, jotka minä sain ikiomiksi. Tämä pappi oli varmasti ruohonjuuritasolla oleva ihminen. Silloin olivat papit vallan erilaisia kuin nykyiset. Ei niitä sopinut puhutella etunimillä niin kuin nyt. Nyt meillä Pyhäjoella on vain Jukka ja Harri ja heitä ennen oli Aaro. Näitten kanssa pystyy puhumaan jokainen, eivätkä ne siitä pahastu.

Tämä silloinen Ilomantsin kirkkoherra Armas Aavikko oli luultavasti niin sanottu homo, koska sellaisia puheita kuului. Mutta ihmisenä hän oli aikaansa edellä. Yksin hän asui pappilassaan. Mikä on oikein ja mikä väärin? Kuka siihen voi vastata?

Olen kerran joutunut Kaisankodissa äitileirillä lesbonaisen huonekaveriksi. Tämä toi heti asiansa minulle tiedoksi, mihin minä vastasin, että ymmärsikö hän olevansa sairas. Hän oli ollut avioliitossakin ja näytti 12-vuotiaan poikansa kuvan ja myönsi olevansa epänormaali. Eivät ne sille mitään voi. Me olimme kymmenen vuorokautta huonekavereina, eikä minulla ollut hänen kanssaan mitään vaikeuksia. Sain häneltä itsensä tekemän sohvantyynyn päällisen. Antoi, kun minä sitä ymmärsin. Enkä minä alkanut hänelle moraalisaarvoja pitämään. Tiemme erosivat, enkä ole hänestä enempää kuullut.

6

Ennen kun oli kulkenut kerjäläisiä Itä-Karjalassa, niin niitä ei pois hädetty tyhjin käsin. Aina oli annettu vähästäkin ja oli kysytty: "Millä sie raukka eilen elit, kun et meillä käynyt?" Olosuhteet eivät silloin aina olleet kehuttavat. Vielä Ilomantsissakin minun lapsuudessani ja nuoruudessani oli joitain vanhoja mummoja, jotka kutoivat huiveja myytäväksi. Kun jossakin oli tilaisuus, häät tai hautajaiset, niin nämä mummot asettuivat johonkin tuvan nurkkaan huivinyyttiensä kanssa niitä myymään. Varattiin rahaa, että saatiin kaunis huivi ostetuksi.

Ei ollut näillä huivimummoilla kellään eläkkeitä eikä ollut lapsilisiä, joilla äidit olisivat voineet lapsilleen joitain ostaa. Koetettiin tulla vähemmällä toimeen. Silti en muista, että olisi ollut tyytymättömyyttä niin kuin nyt. Kun kesällä kyläänkin mentiin, niin otettiin kengät ja sukat käsiin. Kun kyläpaikka oli lähellä, niin sitten pyyhittiin jalat puhtaksi ja laitettiin sukat ja kengät jalkaan. Paljon on aika siitä muuttunut, eivätkä ainakaan kaikki ole mihinkään tyytyväisiä. Tätä en minä opi ymmärtämään. Vaikka minä sainkin useita kauniita mekkoja, niin tuskin nykyiset pikkutyötöts sellaisista tulisivat niin onnellisiksi kuin minä aikoinani. Sitten vielä kun

oli syöty kylläiseksi, niin joku taisi pilanpäiten sanoa: "Kyllä sitä tuas kotvasen jaksaa nälkäistä huastatella."

Olihan syntymäkodillani sellainenkin naapuri, että kun piti ruveta syömään, niin laitettiin vävy leivän lainausreissulle. Antoihan Hanna-täti leivän lainaksi, eikä leipä koskaan takaisin tullut. Samassa talossa oli emäntä alkanut leipomishommiin. Taas piti kotivävy laittaa jauhoja lainaamaan. Juho-setä oli jo sanonut, että jos hänellä olisi ollut vara ostaa polkupyörä niin kuin naapurin vävyllä, niin ei varmasti tarvitsisi lähteä jauhoja lainailemaan. Juho-setä oli silloin jo tosi sairas, eikä ollut varoja lähteä lääkäriin tai sairaalaan. Tämä oli ehkä 3-4 vuotta ennen talvisotaa, koska Juho-setäkin kuoli ennen sotia. Tämän emännän jälkikasvusta on kuitenkin tullut tosi työteliäitä ja kunnollisia yrittäjäveljeksiä, ja siihen perheeseen tuotiin toimitelmias miniä.

7

Karhu

Lehmänkellot soivat kerran Tapiossa kesällä kovasti. Karhu oli karjan kimpussa. Se oli jo kaatanut kaksi Hanna-tädin lehmää, ne olivat vielä henkitoreissaan. Juho-setä lopetti ne ampumalla. Karhu ei palannut haaskalle takaisin.

Karhu teki kesän aikana tosi pahaa jälkeä. Se tappoi Iida-tädiltä lehmän navetan viereen ja siirtyi samana päivänä Lappalaisen karjan kimppuun. Saihan karhu sielläkin lehmän nurin. Lappalaisilla oli kotona vain Veikko, joka oli kahdentoista vuoden ikäinen. Veikko oli ottanut haulikon seinältä. Hän laittoi karhupanokset ja lähti sinne missä karhu raateli lehmää. Veikko oli mennyt lehmän ja karhun lähelle ja oli laukaissut kummastakin piipusta. Siinä vaiheessa oli jo paikalle mennyt muitakin. Karhu oli maannut kuolleena ja Veikko lehmän toisella puolella tajuttomana. Ilmeisesti se kaikki oli Veikolle liikaa. Veikkoa pidettiin siihen asti nahjuksena, mutta oli tosipaikan edessä luja. Minä olin äidin kanssa karhunpeijaisissa. Karhun talja oli silloin Lappalaisen tuvan seinällä. En muista käytettiinkö niitä karhun lihoja ihmisruuaksi. En ainakaan koskaan maistanut.

8

Saarijärven Helena

Saarijärven Helena oli sukunimeltään Haaranen ja jotain sukua meille. Helenan mies oli nälkätalvena lähtenyt hiihtäen hakemaan Venäjältä jauhoja. Ilmeisesti silloin ei vielä ollut valtakunnan rajaa. Se oli tulomatkalla uupunut, ja olisiko tullut jonkinlainen sairauskohtaus? Ainakin se oli kuollut erääseen saareen. Kotiväki oli odottanut isää, jota ei alkanut kuulua takaisin kotiin. Vuosien päästä oli Helena kuullut, että sen jäännökset oli joku löytänyt Vonkere-nimisestä saaresta, joka oli ilmeisesti Venäjän puolella. Helena oli ottanut kontin selkäänsä ja lähtenyt sinne hiihtämään ja oli tunnistanut jäännökset miehensä luurangoksi. Helena oli kerännyt luut konttiin ja toi ne selässään kotiin. Saihan ne siunattuun kirkkomaahan. Tämä Saarijärven talo oli Suojärven tien varressa, missä minäkin vartosin Saarikiven Idan linja-autoa usein.

Kirjoitin tämän tarinan sen pohjalta mitä kerrottiin, ja se oli myös 30-luvun Rajamme Vartija -lehdessä, joka alkoi ilmestyä vuonna 1934. Minä muistan Helenan ja koko hänen perheensä. Olimmehan me sukulaisia. He joutuivat lähtemään evakkomatkalle, niin kuin me kaikki. Saarijärvi jäi valtakunnan rajan taakse niin kuin lapsuuteni Iljanvaara, Kuolismaa ja Pahkalammin vartiotalo, joka poltettiin silloin, kun venäläisiä tuli rajan yli ja alkoi talvisota. Silloin poltettiin kaikki. Ne on siksi ikäviä muistoja, että niitä on raskas kertoa. Kaikki suunnitelmat menivät minulta ja paljon muilta. Minun oli tarkoitus seuraavana kesänä mennä Suojärvelle rajavartioston emäntäkouluun, ja ilmeisesti tuleva työpaikka olisi ollut Pahkalammin vartiotalo. Olihan siinä jo yksi kiinnekohta.

Sota särki kaiken. Nytkin minun tulee tuskallinen olo, kun näen miten ihmisten on lähdeävä pois sodan jaloista, ovat he muslimeita tai keitä tahansa. Vanhat ja lapset ovat kaikki sodan uhreja.

9

Ida Saarikivi

Ilomantsissa vaikutti ennen sotia ja vielä niiden jälkeenkin linja-autoliikennöitsijä Ida Saarikivi. Ida jäi leskeksi pienien lasten kanssa. Idan mieheltä jäi talo ja jonkinlainen pieni kuljetusauto, jolla hän oli tehnyt henkilöliikennettä. Ida oli hyvin tietoinen, minkälainen linjareitti olisi Joensuun ja Suojärven välillä ja oli koettanut pyytää lainaa linja-auton ostoa varten. Eiväthän pankinjohtajat siinä mitään järkeä nähneet, koska niitten mielestä siellä ei ollut kuin erämaata, eivätkä ne uskoneet ajokortittomaan naiseen. Jostakin Ida sai matkarahat ja lähti Fordin tehtaalle kielitaidottomana ja pääsi Fordin johtajan puheille. Tieten hänellä täytyi olla tulkki. Ida oli asiansa selvittänyt, ja varmasti johtaja näki tässä naisessa tosi rohkean yrittäjän. Niin Ida palasi takai-

sin uuden linja-auton kanssa kaikkien ihmeeksi takaisin Ilomantsiin. Eikä se viimeiseksi linja-autoksi jäänyt. Löytyihän matkustajia erämaistakin, niin että autot olivat aina täysinäisiä. Fordin johtaja varmasti sai rahansa pois, ja Ida osti ensimmäisen autonsa lisäksi vielä monta muutakin Fordia. Minä olin usein Saarikiven autoissa Ilomantsissa käymässä.

Ida rakennutti entisen talon viereen toisen paljon suuremman talon, jonka yläkerrassa oli asuintilat ja alakerka oli linja-autojen tallina. Siinä vaiheessa hänellä oli lastenhoitaja ja keittäjä. Tuvassa oli pitkä ruokapöytä, joka oli aina täysi ja jossa söivät niin matkustajat kuin autokuskitkin. Jos jollakulla matkustajalla ei ollut muuta kortteeria, niin lattialle kannettiin patjat ja peitot. Siellä minäkin Helmi-serkun kanssa olin yötä. Vanhempi talo toimi autonkuljettajien asuntolana.

Tietenkin Idalla oli paljon työtä. Liikennöinti oli jo laajentunut suureksi, ja Hattuvaarankin linja oli Saarikiven hallussa. Idalla oli kuitenkin paha perivihollinen, Tauno Kainulainen, jolla myös oli jotakin liikennöintiä. Idan autot olivat jostakin syystä parempia menestyjiä. Niissä taisi olla parempi matkustajien huolto. Joensuun ja Suojärven linja oli kokonaan Saarikiven hallussa. Kainulainen oli mitannut jotain, liekö ollut autojen leveyttä? Ida joutui senkin sotkun selvittämään, tosin omaksi voitokseen.

Kerran oli Ida tullut Joensuusta. Taisi olla autossa ylikuormitusta. Tuupovaaran kohdalla olivat poliisit olleet ja laskeneet matkustajamäärän. Idan oli pakko matkustajia vähentää. Oli vähennetty tukkijätkeä, niin kuin niitä silloin nimiteltiin. Ida oli käskenyt niitten jäädä istumaan tien varteen ja itse oli lähtenyt hakemaan lähintä puhelinta, joita ei silloin joka talossa ollut. Saihan hän jostakin yhteyden Ilomantsiin. Hänellä oli henkilöauto, ja aina oli lepovuorossa joku kuski, jollainen tuli hakemaan Idan jatkineen pois. Tietenkin tukkilaiset vietiin perille asti. Aina Idan huolto pelasi, ja tietenkin sen ajan mainos levisi paremmin kuin nykyiset TV-mainokset.

Sotien perästä minä menin Ilomantsissa käymään. Joensuusta läksin linja-autolla jatkamaan matkaa eteenpäin. Tietenkin se oli Idan linja-auto, ja siellä oli sama ruokapöytä, josta sai ruokaa, ja yösjän sain niin kuin ennenkin. Ida oli uudelleen avioitunut, ja lapset olivat menneet maailmalle.

En ole enää näitten monien vuosikymmenien perästä Ida Saarikivestä yhtään mitään kuullut. Tuntuu niin kuin Idan muistokin olisi hävinnyt. Tuntuu kuin saarnaajan kirjan sanoin: kaikki on turhuutta auringon alla. Turhuutta turhuudenkin perään.

10

Hirvosten Iljanvaarassa

Hirvosten Iljanvaara oli kaunis ja hyvä talo, jonka Juho oli saanut palveltuaan määrääjän metsänvartijana. Kilometrin päässä oli Ylä-Vuottojärvi, josta sai kalaa tarpeeksi. Venäjän puolelta tulivat puhtaat vedet ja kalat. Silloin ei tiedetty mitään saastumisesta. Minä olin Iljanvaarassa Anna-serkun ja Antti Hirvosen tyttönä 9-vuotiaasta 15-vuoden ikään, aina siihen asti kun talvisota syttyi.

Jussi Hoskonen — joka oli ollut perheineen Tapiossa — piti kauppataloa Kuolismaassa. Hän puolsi Antti Hirvosen kauppalupa-anomusta, joka oli silloin aika suuren prosessin takana. Hän hommasi Antinkin kauppatavarat tukkuliikkeistä.

Jussi oli kerran Joensuussa asioidessaan mennyt hienoon ravintolaan. Vahtimestari ei ollut päästänyt Jussia siitä syystä, että tällä ei ollut kravattia kaulassa. Jussi oli ottanut lompakostaan sen aikaisen tuhannen markan pitkän setelin, taitellut kravatiksi ja kysynyt vahtimestarilta, että joko kelpaisi. Olihan se kovastikin kelvannut, ja niin Jussi pääsi syömään. Jussi ei ollut viinamiehiä. Silloin oli tosi harvinaista, että jollakulla oli näin suuria seteleitä. Ilmeisesti Jussi oli Joensuussa liikeasioissa, koskapa piti sellaisia lompakossaan.

Kuolismaassa oli toinenkin kauppiaa, venäläissyntyinen Makaroff. Tähän minä en mitenkään hyvin tutustunut, tuskin Anttikaan. Helmi-serkku oli siellä ollut nuorena palveluksessa.

Oli ollut lauantai-ilta, ja ne olivat alkaneet pelata spiritismiä. En ole moista peliä elämässäni nähnyt enkä halua nähdäkään. Helmi kertoi, että sitä varten oli tehty lauta, jossa oli pyöreässä ringissä kirjaimet ja numerot, ja oli tarvittu myös sormus ja juomalasi. Sitten ne olivat alkaneet kysellä asioita pimeyden ruhtinaalta. Lasi oli alkanut liikkua ja aina pysähtynyt tietyn kirjaimen kohdalle, mistä oli saatu sanat kokoon. En jaksa kertoa, mitä Helmi kertoi. Se oli siksi kovaa Saatanan palvontaa. Helmi yritti kerran kavereittensa kanssa kyhätä jatkosodan loppuvaiheessa Joensuussa samanlaista peliä. Minä silloin juuri tulin töistä. En osaa kertoa, minkälainen ilme minulla oli, mutta pelin tekele loppui siihen paikkaan ja vieraat lähtivät puhumatta ulos. Minun ei tarvinnut paljon puhua. Sanoin vain, että osaa Saatanana tulla pyytämättäkin ja tänne sitä ei tarvinnut alkaa toimittaa.

En ole vielä paljon kirjoittanut lapsuuteni ja nuoruuteni Iljanvaarasta, sen kauniista kesistä, niistä ihanista

sunnuntaipäivistä, joina tehtiin Ylä-Vuottojärvelle onkimatkoja. Ensin me Antin kanssa laskimme pitkänsiiman ja sitten menimme yhden niemen lahteen, jossa meillä oli varsinainen onkipaikka. Siellä oli kaunis saari, jossa joskus oli asunut erakkomunkki.

Tämä maja oli tosi hyvin säilynyt. Siinä oli akkunakin ja luonnonkivistä tehty hella. Olisiko sen tehnyt joku perästäpäin? Siellä keitettiin kahvit. Saari kasvoi kovasti heinää, jonka Antti kävi niittämässä. Sitten viimeiseksi nostettiin pitkäsiima. Keskipäivän mateita ja haukeja ei otettu tuohikonttiin, ne Antti heitti takaisin järveen. Ainoastaan ahvenet ja ihme kyllä särjetkin kelpasivat. Särki oli aika hyvä suolakalana. Sitten kun me takaisin tulimme, niin Antti laittoi kontin porstuan nurkkaan eikä uskaltanut puhua Annalle mitään. Olihan niissä iso työ perkata kaikkien muitten töitten lisäksi. Olisimmehan me voineet jo veneessä perkata ja suomustaa valmiiksi.

Antti ja Anna ovat Polvijärven hautausmaalla, ja Iljanvaara on kaukana rajan takana. Minun sydämeni jäi sinne, ja jäi vain muistot. Siellä ei ole kuin rauniot. Eikä ole sen enempää jäljellä Pahkalammmin vartiotalostaan, jonne minun oli määrä siirtyä rajaemännäksi. Olihan minut siihen valmennettu. Mutta eihän ihminen ole Jumala, joka kaikista asioista päättää.

Pahkalammilla oli ollut luultavasti vanhauskovaisten luostari, josta oli vain jäljellä hautausmaa ja asunnoksi kelpaava rakennus. Siellä oli asunut joku, joka oli kaikki rakennukset purkanut polttopuiksi. Viimeiseksi se oli purkanut kirkon ja käyttänyt senkin polttopuiksi. Siellä oli myös Elinlammille menevän tien lähellä erakkomunkkien majoja, jotka olivat tosi hyvin säilyneet. Niissä ei ollut kuin makuulavitsa ja kivikiuas nurkassa. En muista niissä olleen mitään ikkunaa. Vanhat ihmiset kertoivat, että niillä oli ollut peltoviljelyksiä, jotka olivat tietenkin metsittyneet. Majoissa oli tuohikatot, ja seinähirret olivat tosi hyvin säilyneet. Olisiko kyseessä sama ihme kuin Hattuvaaran tsasounallakin, joka on Länsi-Euroopan vanhin ja jossa on alkuperäiset hirret, kestänyt kaikki uskonpuhdistukset ja sota-ajat?

Uskonpuhdistuksen aikana tsasouna oli määrätty poltettavaksi, mutta Hattuvaaran miehet olivat sen purkaneet ja vieneet hirret metsään hyvin suojaten, ja pyhäinkuvat oli laitettu talteen. Aikojen saatossa kun ajat rauhoittuivat, niin tietenkin nuoremmat sukupolvet olivat ne sieltä tuoneet ja rakentaneet taas entiseen paikkaansa. Kun talvisota syttyi ja Hattuvaaran talot poltettiin, yksi talo vain jäi ja se oli taaempänä eikä sinne keritty. Tsasouna oli jäänyt yksinään isolle kyläaukeamalle. Ihmiset kertoivat, että senkin lattialla oli olkikupo ja öljykanisteri ollut, mutta että se ei olisi syttynyt palamaan. Kai oli Jumalan tahto, että se säilyi.

Minä en vielääkään jaksa ymmärtää, miksi sota tuli. Ei sitä ymmärrä moni muukaan. Miksi piti tuhansien ja satojen tuhansien kuolla ja kärsiä, vanhojen ja lasten? Ei näillä ollut suojattu lies, niin kuin paljon laulettu marssilaulussa sanottiin.

Annalle ja Antille syntyi Iljanvaarassa kaksospojat, joitten nimet olivat Aatto ja Leevi. Ne syntyivät kesällä, ja meillä oli silloin Vuottoniemellä yksi vanha mummu, jota puhuteltiin Vahron leskeksi. Minä olin ehkä 12-vuotias enkä aina ymmärtänyt hänen puheitaan, kun hän puhui itäkarjalaa. Mutta opinhan minä aika pian. Kerrankin hän sanoi minulle: "Mee sie tyttö sintsoh hakemaan kuatiit!" Tämä tarkoitti, että piti hakea porstuan pyykkikorista alushousut. Minä opin tältä mummulta paljonkin itäkarjalaa. Sitten tuli syksymyöhä ja näihin lapsiin tuli kova hinkuyskä, eikä ollut kaikkia hoitoja niin kuin nyt. Minä menin iltapäivällä käymään ulkona. Oli jo ehkä kymmenen seutua, kun minä näin ulkona kaivon luona seisovan valkoisen hahmon, jota minä en mitenkään pelännyt. Kun tulin takaisin, niin Anna sanoi, että Leevi oli lähtenyt. Ilmeisesti tämä oli Leevin enkeli, joka haki Leevin taivaan kotiin. Minä olen tuntenut suuren vaaran minua kohdatessa, että on enkeli ollut luonani, ja silloin on tullut suuri rauha ja turvallisuuden tunne.

Olihan näitä Jumalan ihmeitä sotienkin aikana. Eivätkä ne ole vielääkään loppuneet. Moni on kertonut sotarintamalta, että on apu tullut. Useimmiten tämä on tullut niille, jotka ovat turvanneet ikiaikojen Jumalaan, johon minä olen aina turvani pannut. Siitä on paljon aikaa mennyt, kun sota-ajat olivat. Mutta eiväthän ne kokonaan monenkaan mielestä ole pois unohtuneet. Sen ajan ihmiset ovat vanhenneet kuka milläkin tavalla. Minun yksi hyvä ystäväni kerran sanoi, että kaikesta on selvitty vailla pienintäkään kaunaa tai katkeruutta. Voisivatpa kaikki näin sanoa.

Nyt kirjoitan erään tavallaan hauskan asian. Meiltä hävisi eräänä kevättalvena Niilo-niminen poikakissa, jonka jälkiä Antti koetti seurata ja tuli siihen tulokseen, että sen oli vienyt haukka. Kun tästä tapauksesta oli mennyt vuosi, niin järven takana olevalta esikuntakämpältä tuotiin sanaa, että meidän kissamme olisi sinne ilmestynyt. Eihän siinä muu auttanut kuin, että Antti valjasti hevosen reen eteen ja säkki mukaan. Ja siellähän kissa oli istunut tallin kynnyksellä valmiina. Olihan Antti heti nähnyt, ettei se ollut Niilo-kissa, mutta oli pistänyt kissan säkkiin ja ilmoittanut, että kyllä se oli varmasti sama. Olihan se tyttökissa, mutta Antti oli vain sanonut niille, että sitä voi näin sattua vuoden aikana ja oli kiireellä lähtenyt kissa säkissä ajamaan kotia päin.

Kissa oli kotiutunut heti. Saihan se maitoa ja tarpeeksi ruokaa ja pääsi lämpimälle uuninpankolle. Luultavasti se oli tullut rajan toiselta puolen. Meistä se oli samantekevää, me saimme hyvän kissan, ja tyytyväisyys oli kai-kin puolin hyvä.

Iljanvaaran lähin naapuri oli metsäyhtiön tukkikämpä, jossa tukkilaiset asuivat savotoimisajan. Silloiset kämpät olisivat nykyisen ajan mukaan ihmisasunnoiksi täysin kelpaamattomia. Miehet nukkuivat vieressä yhtenäisellä laverilla, eikä ollut mitään sänkyvaatteen tapaista. Reppu oli tynynä ja takkireuhka peittona. Ei ollut alkeellisinta pesumahdollisuutta.

Antti nerokkaana liikemiehenä rakensi tukkilaisia varten saunan, joka lämpisikin ahkerasti. Ne ostivat meiltä saunavastoja ja tietenkin Antin kaupasta puhtaita alusvaatteita. Antti oli huumorimies ja oikea säveltäjä, otti seinältä mandoliinin ja teki pikavauhtia laulun ”Kolmesti päivässä saunakin lämpis ja yölläkin oli kylpijiitä...”

Me kotiväki emme menneet siihen saunaan, kun Antti pelkäsi, että siellä voi saada vaikka jonkin tarttuvan taudin. Meillä oli oma sauna. Vaikka se oli sisään-lämpivä, niin parempaa saunaa saa hakea. Liekö se osattu hyvin tehdä. Antti piti varmasti huolen, että aina oli kasatut koivuhalot. ”Kasattu” tarkoitti, että halot olivat ylivuotisia.

Kun tukkilaiset olivat saaneet kylpeä ja oli puhtaat vaatteet, niin ne tulivat kahville. Ne maksoivat mielellään kaikesta, eikä meillä rahasta ollut puutetta. Anttia ei ainakaan saituriksi voinut sanoa. Meillä oli kaikkea.

Yhtenä lokakuun sateisena yönä koputettiin puolen yön paikkeilla kamarin ikkunaan. Antti meni ulko-ovelle. Siellä oli pari uittomärkää ja viluista rajajääkäriä, joitten olisi pitänyt rämpiä aamuun asti valtakunnan rajaa pitkin syysateessa. Nämä laiminlöivät sen verran virkavelvollisuutensa, että tulivat kylmästä kankeina meiltä turvaa kysymään. Olihan siinä lämmin leipäuuni, jonka ympärille ne saivat vaatteitaan ripustaa kuivumaan. Anna tietenkin keitti kuumaa kahvia ja teki petit tuvan lattialle. Siitä ei koskaan sanaakaan sanottu Pahkalamm-
min vartiopäällikölle. Aamulla ne joivat kahvit ja lähtivät Pahkalammille. Eivät vaatteet kerinneen kokonaan kuivua, mutta ainahan on naapuria autettava. Meillä oli tavallaan yhteistyö- ja avunantosopimus, vaikka moi-
sesta sopimuksesta ei silloin kukaan puhunut. Autettiin kun toinen tarvitsi apua. Kyllä nämä rajamiehet pitivät hyvän huolen, että posti tuli aina paitsi sunnuntaina. Silloin oli vastavierailun aika, ja minun piti se tehdä.

Kerran Antti souteli veneellä jokea pitkin kohti Ala-Vuottojärveä, jonka rannalla oli Vuottoniemien kylä. Sieltä lähti tie Kuolismaahan päin. Antti sousti erään tukkikämpän ohi. Niihin joskus jäi asumaan kesän ajaksi sellaisia, joilla ei ollut kotia minne mennä. Tällainen mies oli istunut rantakivellä ja alkanut huudella hävyttömyyksiä. Antille tuli heti laulun sanat valmiiksi. Oli vain ikävä asia, ettei hänellä ollut mandoliinia, jolla olisi voinut säestää. Laulu kuului näin: ”Raukka se on, joka rannalla istuu vain. Se ei ole raukka, joka rantoja soutaa, rantoja soutaa. Vaan se on raukka, joka rannalla istuu, perse kastuu ja itkee.” Samalla hän souteli eteenpäin. Kulkumies oli mennyt kämpän sisälle. Ei se ollut jäänyt huutelemaan enää jatkoa Antin laululle.

Vuottoniemeltä oli vuokrattava hevonen, että sai tuoduksi tavarat rantaan ja siirrettyksi veneeseen. Talvella oli helpompaa, kun hevosella pääsi jäitä pitkin koko matkan. Yleensä kaikki yritettiin kuljettaa talvella hevosella, kuten valopet-
roli, jota kului talvella iso tynnöri, kun piti olla valot monessa lampussa ja lyhdyssä. Minun työnäni oli pestä joka päivä niitten lasit. Tarvittiin hyvä lamppuharja ja puhdas vesi, että ne pysyivät kirkkaina.

Seuraava muisto on eräästä kevätkesän päivästä ennen talvisotaa. Iljanvaarassa oli siemennyssavotta, jossa oli Pirhun Lyyti ja hänen veljensä Otto. Molemmat ovat minun serkkujani. Minä läksin heidän kanssaan heidän kotiinsa käymään. Oli kaunis kesäpäivä, ja vaikka matka oli pitkä, se kului tosi hyvin. Oltiin nuoria, ja kaikilla oli hauskaa. Me tietenkin poikkesimme Kuivanniemen taloon, josta jatkoimme Kasisvaaraan ja sieltä Hullariin, jossa oli palovartiotori ja tietenkin vartija. Tori oli 50 metriä korkea, ja sen huipussa oli lasinen huone. Sieltä oli tosi mahtavat näkymät. Kaikki nämä jäivät rajan taakse, ja kaikissa oli kovat taistelut. Sieltä me jatkoimme Lahnavaaraan, jossa Koljoset asuivat. Kun menimme sinne, niin vastaanotto oli tosi sydämellinen. Meille sanottiin heti, että tänä päivänä ei enää jatketa matkaa. Minä olisin ollut kovasti samaa mieltä. Olimmehan me jo taivaltaneet sen päivän aikana liki 40 kilometriä, enkä minä ollut kuin juuri täyttänyt 15 vuotta. Olisihan siellä ollut Impikin. Ne koettivat pyytää meitä yöksi, mutta Lyyti ja Otto eivät suostuneet jäämään. Sitten me läksimme Lyytin ja Oton kanssa matkaa jatkamaan. Ennen kuin me lähdimme, niin ne olivat pistäneet Lyytin käteen paperilapun, jossa luki, että pitillä oli pitkät villat. Piti on lampaisten lempinimitys Karjalassa, niin kuin kanoja puhutellaan tipoiksi. Koljosen Otto vei minut polkupyörän tangolla loppumatkan Pirhuun. Olihan muistorikas kevätkesän sunnuntaipäivä. Sieltä minä tulin Tapioon, josta menin Lutikkavaaraan ja kyläkaupasta ostin sievän mekon. Liekö ollut jo viides läninki sen kesän aikana?

Miksi piti tulla sota? Miksi piti kaiken tuhoontua? Tähän ei voi ihminen antaa varmaa vastausta. Piti vain syyttömien ihmisten joutua hirvittäviin kärsimyksiin. Kuka voi mitata surujen määrän, jonka ihmiset joutu-

vat kestämaan. Miehet olivat henkeään menettämässä puutteellisissa varusteissa kovissa pakkasissa, eikä aina ollut ruokaakaan saatavissa. Viitataan tässä rippipappini ja hyvän ystäväni Lauri Palvan talvisotakirjaan, joka varmasti kertoo sen, mitä sota voi olla silloin, kun se on hirveimmillään. — Tästä tuli sotakirjoitus, vaikka sen piti olla kauniin kesäpäivän muistojen tallennus. Ovathan nämä kaikki minun elämäni muistoja, ja ainahan niitä on kauniita ja ikäviä elämän varrella.

Viimeisenä keväänä ennen talvisotaa olin täyttänyt viisitoista vuotta toukokuun 16. päivänä. Anna-serkkuni houkutteli minua käymään Megrissä. Tämä ei ole sama Mekrijärvi, joka jäi Suomen puolelle. Siellä olisi ollut sukulaisia, jotka olivat minulle tuntemattomia. Minun olisi pitänyt lähteä Pahkalammin vartiomiesten kanssa Kivikon vartiotuvalle, jossa oli Megrin ja Pahkalammin vartionvaihto.

En minä pelännyt sitä, että olisi pitänyt valtakunnan rajan viertä kulkea. Olisihan minulla ollut turvana pari reipasta rajajääkäriä ja sotilaskoira. Mutta se oli tosi kamalaa, että minä olisin ollut jonkinlainen vaihtokapula, jonka tutut vartiomiehet olisivat luovuttaneet tuntemattomien Megrin vartiomiesten haltuun. En jaksanut ajatella asiaa. En ollut Megrin rajamiehiä edes nähnyt. Kerta kaikkiaan kieltäydyin koko sukulaisvierailusta, vaikka Pahkalammin pojat vanhoivat, että minä varmasti sen reissun voin turvallisesti tehdä. Enhän voinut tietää, että tulisi sota, eikä 15-vuotiaan tytön rohkeus moiseen reissuun piisannut. Olen kyllä perästäpäin kovasti katunut. Tuskinpa Megrin vartiomiehet olisivat olleet mitään susihukkasia. Takaisin tullessa olisin ollut taas samanlainen vaihtokapula ja olisin palannut kotiin Pahkalammin tuttujen rajamiesten turvallisessa seurassa. Megrissä olisi ollut aito itäkarjalainen hyvin entisöity talo. Näin siitä kuvan Rajamme Vartijat -lehdessä. Rajavartiosto oli siellä, mutta enhän minä Megrin vartiomiehissä voinut ajatella olevan muita kuin vallan kunniantomia roistoja.

Sotahan tuli kuin salama kirkkaalta taivaalta. En vielä kukaan jaksaa ymmärtää, miten nämä sukulaiset ja koko Megrin siviilit saatiin pelastetuksi vihollisen jaloista. Olihan siinä valtakunnan raja lähellä, koskapa se halkaisi Megrijärven. Siviilit pääsivät Liusvaaraan ja edelleen pitkän matkan takana olevalle Saarijärvelle, josta pääsi linja-autoon. Ei ollut silloin matkustajista puute, jos ei ollut ennenkään. Ida Saarikiven linja-autot oli mobilisoitu evakuoimishommiin, ja olihan niissä taitavat kuljettajat.

Sitten kerron vielä viimeisen kesän tapahtumista. Minä olin yksin kotona, ja rajalta päin nousi valtavan suuri savupatsas. Minä kiipesin aitan katolle ja näin, että ei kovin lähellä se ollut, ja läksin Pahkalammin vartiolle siitä sanomaan. Sieltä jo juostiin vastaan. Olihan palovartiotorit, joista näki hyvinkin kauas. Sieltä oli varmasti soitettu Pahkalamille. Ei se meiltä kovin kaukana ollut, koskapa rajalle ei ollut kilometriäkään matkaa. Tulipalo oli Venäjän puolella, eikä rajan takana ollut yhtään sammuttajaa. Meille tuli kauheasti miehiä, muun muassa Joensuun rajamiehet ja armeija. He kertoivat, että oli kaikkiaan 400 miestä. Jos tuuli olisi meille päin kääntynyt, niin olisi tullut joutuksa lähtö. Miehet kaivoivat syviä ojia siltä varalta, että tuuli kääntyy. Rajan takana oli paljon palanut metsää, eivätkä he olleet nähneet yhtään venäläistä tulensammuttajaa. Me Annan kanssa kun lehmiä lypsimme tarhassa, niin tarha-aidan takana oli paljon maidon ostajia kuka minkäkinlaiseen astiaan. Useimmilla oli pullo. Antti Veikko-veljensä kanssa rahtasi kaupan tavaraa. Asiakkaista ei ollut puute. Silloin minä tutustuin sellaiseen kuin purkkimaitoon, jota sanottiin milkiksi. Silloin ei saanut aina selvää, oliko yö vai päivä.

Oli talvisotaa vasten viimeinen kesä. En jaksaa ymmärtää enempää kuin kukaan muukaan, oliko tämä tahallinen palo. Olihan rajalla paljon muutakin merkillistä. Ei rajavartioidenkaan henki ollut aina turvattu. Meille keväällä pääskynen teki porstuan orteen pesän, ja Antti sanoi, että tuo ei tiennyt hyvää. Niin kuin ei tiennytkään. Kun tuli syksy, niin sieltä piti lähteä. Silloin tuli pitkien neuvottelujen perästä talvisota. Meidät siirrettiin taaemmaksi vastoin lakeja ennen sodan alkamista. Siitä ottivat eversti Raappana ja kapteeni Kivikko omakoh-taisen vastuun. Olivathan he meillä usein nähtyjä vieraita, joita tosiaankin pidettiin kestivieraina. Olivathan rajavartijat hyvinkin tarpeellisia turvallisuudenkin takaajia.

Meillä Hirvosten Iljanvaarassa koirat alkoivat talvisodan alla raivokkaasti haukkua riiheen päin. Oli syyspi-meä ilta, kello ehkä kymmenen maissa. Rajamiehet — jotka asuivat meillä — lähtivät riihen suuntaan. Venäjän ja Suomen väliset neuvottelut olivat juuri niihin aikoihin meneillään. Meiltä ei ollut kilometriäkään Venäjän rajalle. Silloin minä pelkäsin. Istuin kamarin ikkunan vieressä ja valmiina pakenemaan ikkunasta ulos pimeään metsään. Juuri ja juuri, etten lähtenyt. Vartiomiehet saivat sen estetyksi. Ne koettivat selittää, että koirat haukkuivat hevosia, mitä minä en uskonut yhtään. Hevostalli oli eri suunnalla, eivätkä koirat olleet ennenkään niitä haukkuneet. Minulla ei ollut tietoa, mitä vartiomiehet ja reserviläiset isossa tuvassa tekivät. Välissä oli suuri porstua, ja minä en uskaltanut ikkunan vierestä mihinkään lähteä. Antti istui kamarin viereisessä huoneessa ladattu Winchester polvien välissä.

Loppuihan sekin yö. Varmaankin Reino Lehti — joka oli vastuunkantaja — oli lähtenyt jo aamuyöstä Pahkalammille, niitten vartiotalolle, soittamaan eteenpäin silloiselle eversti Raappanalle ja kapteeni Kivikolle. Kyllä ne olivat varmasti venäläisiä, jotka silloin riihen takana kävivät ottamassa selvää kaikesta. Anna-serkkuni lypsi lehmät aikaisin, että sai ne irti lasketuksi, ja minä läksin niitä pois viemään yhden reserviläisen kanssa. Tämän nuoren miehen nimi oli Toivo Kettunen, Vuottoniemen Kuivanniemen vanhin poika. Olihan se pitkä taival, noin 35 kilometriä. Oli jo aivan iltapimeä, kun me tulimme ison karjan kanssa Vellivaaraan, jossa piti yöpyä. Emäntä lupasi laittaa lehmät heinälatoon yöksi. Minä koetin sanoa, että nehän sotkevat kaikki talon heinät, johon emäntä minua rauhoitellakseen sanoi, että pian tästä lähdetään kaikki. Niin kuin sitten kävikin. Jatkosodassa kaatui tämän talon Onni-niminen poika omalle kotipihalle. Onni aavisti etukäteen kohtalonsa. Hän oli minun ikäinen. Onni varmasti puolusti isänmaataan. Olihan Vellivaara tunnettua taistelualuetta. Rajalla on aina rajan kirot. Me toimme karjan Tapioon, jossa se sijoitettiin Hanna-tädin navettaan. Olihan Hanna ihmeissään, kun tuntematon lehmälauma aamusta tuli Niemijärven tien suunnasta. Eiväthän ne tämmöistä voineet arvata.

11

Vakoilijoita

Tapiossa asusteli ennen talvisotaa vanha mies, joka sanoi olevansa helluntailainen saarnamies. Ei kukaan osannut muuksikaan epäillä. Hanna-täti piti miestä luonaan ja kai se oli muidenkin huollettavana. Juuri sodan alla olivat rajajääkärit tavanneet miehen rajan pinnasta mukanaan tärkeitä papereita, jotka se olisi vienyt venäläisille. Saarnamies oli sanonut vartiomiehille, että ampukaa hänet tähän. Eiväthän he voineet pyyntöä täyttää, vaan veivät sinne mihin piti.

Oli toinenkin vakoilija, jota ei kukaan olisi voinut epäillä. Oli sen ajan autoilija, nykyisin sanottuna taksimies, joka oli kaikessa luottomies, nimeltään Kervinen. Oli järjestänyt venäläisille tiekartat ja selvitykset, mitä missäkin oli. Kun venäläiset tulivat rajan yli, niin Kervisellä oli ollut kova kiire. Se oli ajanut Sylvi-serkun lähellä olevaa maantietä pitkin. Yksi tuttu nuorimies oli pyrkinyt kyytiin, ja olihan se ottanut. Mutta juuri Sylvin ja Juhon talon kohdalla Kervinen oli ampunut kyytiin tulleen miehen ja työntänyt autosta ulos. Laukaus oli kuulunut huoneeseen. Mies ei siihen kuollut, vaan oli tullut Sylvin akkunan alle ja rukoillut, että olisi päässyt huoneeseen. Sylvi oli yksin lasten kanssa eikä uskaltanut nuorta miestä huoneeseen päästää, joten tämä kuoli ulos. Silloin oli pakkanen ja lunta. En ymmärrä, miksi Sylvi ei häntä uskaltanut sisälle päästää. Sylvi ei tiennyt sodan alkamisesta, ja Juho oli siellä missä muutkin miehet. Ne olivat saaneet Kervisen kiinni jossain vaiheessa. Olivat sen ensin tervanneet ja höyhenissä pyörittäneet. Jatkosta minulla ei ole tietoa, mutta eiköhän vakoilijat ammuttu?

12

Sodan alku

Minä olin Hattuvaarassa käymässä, kun sota alkoi, ja jouduin hattuvaaralaisten kanssa samaan linja-autoon. Kalliosalmessa ei silloin ollut siltaa, oli vain lossi. Kun salmi oli vielä sulana, niin se pysäytti venäläiset ainakin sillä kertaa. Minä kuulin Ilomantsin kirkolla karjankuljettajien kertovan, miten he olivat olleet Kalliosalmen kirkonkylän puoleisella rannalla ja venäläiset olivat pitäneet nuotiotulta toisella puolen rantaa. Eivät kuitenkaan olleet tulittaneet karjalaumaa ja sen kuljettajia. Tietenkin ne olivat niin väsyneitä, ja olihan kova pakkanenkin.

Minun Alma-serkkuni oli Ilomantsin ensimmäisiä lottia ja varmasti palveli isänmaan puolesta kunnialla. Alma keitti Ilomantsin koululla hernekeittoa 2500 evakolle, ja minä tiskasin koulun ulkosaunassa liki vuorokauden. Venäläinen lentokone kävi koulun päällä ottamassa selvää. Tähti ja sirppi näkyivät hyvin, kun se lensi matalalla. Missä oli minun pelkoni, kun lautaset korissa kuljin koulun pihan poikki saunalle? Sitten kun ilta pimeni, niin alettiin huutaa nimiä lähteviin linja-autoihin.

Ennen tätä Alma-serkkuni oli tosi hätää kärsimässä, kun sen kotiväestä ei kuulunut mitään. Alman koti oli Hattuvaarasta 12 kilometriä rajalle päin auraamattoman tien takana Pirhussa. Alman kotona oli kaikessa rauhassa tehty iltatöitä, eivätkä ne tienneet mistään mitään ennen kuin sotilas oli tullut ovelle sanomaan, että talo tyhjäksi. Siellä ei ollut muita työkykyisiä miehiä kuin Eino-poika, joka ei kelvannut sotaan. Eino oli hevosen pannut reen eteen, vanhat rekeen ja lehmät navetasta ulos. Kaksi lehmää oli riimuilla köytetty reen perään, ja Iida ja Lyyti seurasivat koko kymmenpäisen lehmäkarjan perässä. Polvikoskella oli jo täysi taistelu, minne ei ollut kuin 2-3 kilometriä matkaa. Tämä matkue pääsi hengissä Hattuvaaraan, josta alkoi aurattu tie. Vanhat

saatiin siellä linja-autoon, joka taisi olla viimeinen. Tämä linja-auto tuli Ilomantsin koululle silloin, kun se auto johon minä jouduin, lähti illan pimeässä. Kerkisin käydä Almalle sanomassa, että sen vanhat olivat tulleet aivan elossa.

Sitten ei tavattu ennen kuin Vieremän Alapitkällä. Eivätkä sielläkään olleet nämä minun sukulaiseni turvassa. Alma oli tullut rintamalta lomalle. Oli kirkas kevättalven päivä. Alma oli lähtenyt suksilla rantatöyrästä järven jälle laskemaan, kun siihen ilmestyi venäläinen lentokone ja sieltä oli nähty Alma, jota ne alkoivat tulittaa. Almalla oli lumikaapu. Hän oli koettanut juosta suksista pois päin ja heittäytynyt hankeen. Akkunasta oli seurattu ja oltu varmoja, että ne tappoivat Alman. Mutta vielä ei ollut Alman aika. Oli se kone talon pihalla käynyt melko matalalla, kun siivet olivat ikkunoihin näkyneet. Talo oli entinen koulu, jossa oli isot ikkunat ja suuri piha. Seuraavana yönä oli kirkas kuutamo, mikä oli hyvin otollinen pommitusilma. Kun pelko oikein kangistaa, niin ei koko yönä muuta kuin lattialla patjojen päällä kaikki vaatteet päällä, ikään kuin olisi oltu lähtövalmiina. En ymmärrä, mihin me olisimme voineet lähteä. Mutta onneksi ei tullut pommikoneita. Aamukin siitä tuli. Eihän se ollut minulle kovin häävi sukulaisien tapaaminen.

Kun ajattelen Karjalan vaarojen kauneutta ja järvien sineä, tunnen, että siellä on juuret. Palaan usein ajatuksissani Iljanvaaraan ja Pahkalammille, jossa viimeinen puolustaja oli Heikki Tolonen. Hän laittoi vartion tärkeät paperit povelleen ja sitten sytytti vartiotalon palamaan. Hän kiipesi männyn latvaan pikakiväärinsä kanssa ottamaan vihollisia vastaan. Niitä oli tullut rinnettä alas mustana parvena. Aina vain tuli lisää, ja Heikiltä loppuivat ammuksiset. Heikki oli pudottautunut alas maahan ja oli koettanut olla hengittämättä. Olivathan venäläiset hänet siinä nähneet, mutta olivat luulleet kuolleeksi ja niillä oli kiire eteenpäin. Ei ollut vielä Heikin aika eikä päivien luku täysi, vaan hän selvisi hengissä sodan kaikista kauheuksista. Se tuntuu suurelta Jumalan ihmeeltä.

13

Evakossa

Evakkomatikalla menimme ensin Kaltimoon. Linja-auto oli pimeä. Vain etuvalot paloivat, että tiellä pysyi. Silloin ei enää ollut matkustajamäärästä kysymys. Ovesta vain sisälle niin paljon kuin mahtui.

Kaltimossa meidät lastattiin junaan. Ei ollut pienintäkään tietoa, mikä on määränpää. Yhtäkkiä kesken matkan juna pimennettiin ja se pysähtyi jonnekin, oltaisiinko metsässä oltu. Jotenkin sana vain kulki läpi vaunujen, että Iisalmen ratapihaa pommitettiin. Eihän minulla isompaa hätää ollut. Nälkä vain oli kova. Jossakin toisessa vaunussa synnyttävällä äidillä sen sijaan oli tosi kysymyksessä. Sieltä kuului kauhea tuskan huuto. En tiedä, miten sekin selvisi pimeässä ja kuka otti lapsen vastaan. Kaikki me olimme kuin silakkatynnörissä, ei ollut liikkumatilaa. Kaikilla oli huoli ja hätä omaisistaan. En huomannut, että joku olisi reagoinut synnyttävän äidin huutoihin. Sota oli tullut kuin salama kirkkaalta taivaalta, ja kaikki olivat kauhun lamauttamia.

Matkaa päästiin sitten jatkamaan. Jollakin asemalla lotat olivat keittäneet hernekeittoa. En ole eläissani syönyt niin herkullista hernekeittoa. Ei ollut lautasta eikä lusikkaa. Maitotonkan kannesta sitä suuhuni ryystin. Silloinkin oli kova pakkanen. Mihin olisi selvitty ilman lottien auttavia käsiä.

Kun tulimme Siilinjärvelle, oli jo iltapimeää. En yhtään muista, miten pääsimme Hamulan koululle. Enkä osaa sanoa, minne kaikkialle tämä pitkä junalastillinen sotapakolaisia saatiin katon alle ja lämpimään. Me ainakin olimme seuraavan yön Hamulan koululla lottien hernekeittoarjoilun varassa.

En saanut unta. Eihän meillä ollut kuin kova lattia, ja ajatukset pyörivät monessa paikassa. Sen vain tiesi, että mitään hyvää ei ollut tulossa. Oli vain se hetki, ei enempää. Ei tiennyt, kuka oli hangella kylmänä. Ei ollut tietoa kenestäkään, ja niin monta oli siellä jossain tulihelvetissä.

Seuraavana päivänä oli kuin jonkinlaiset karjamarkkinat, kun Hamulan isännät koettivat ottaa selvää parhaita pakolaisista. Minäkin pääsin erään isännän rekeen. Hän vei hevoskuorman kotiinsa meitä pakolaisia, mutta siellä ison talon emäntä kieltäytyi vastaanottamasta, ja nälkä oli kova. Me kuitenkin saimme olla huoneessa, mikä sekin oli Hattuvaaran poliisin Tikan ansiosta. Ei ollut mieliala korkealla, kun ei tiennyt, minne yöksi päästäisiin. Sama isäntä käski meidät rekeen ja vei toiseen taloon, jonka nimi oli Jussila. Siellä vanha emäntä ulkoportailla toivotti meidät tervetulleiksi ja oli keittänyt perunat ja kastikkeen. Pöydässä oli ruisleipää, voita ja maitoa. Muistan aina tämän vastaanoton.

Emännällä oli pari poikaa siellä tulihelvetissä, eikä mennyt kauan, kun kävin postissa ja sieltä tuli ruskea kirjekuori. Enhän minä kirjettä antaessani tiennyt sen sisällöstä mitään. Kun emäntä sen aukaisi, niin samassa tajuttomana lattialle kaatui. Allan-poika oli jäänyt kuolleena hangelle, eikä mennyt kuin viikko, niin vävy oli kaatunut. Äiti ja tytär itkivät samaa suruaan. Sitten haavoittui toinen poika. Äiti koetti suorittaa askareitaan.

Kerrankin hän haki maitokannua, ja me kysyimme, että mikä oli hukassa. Kannu oli hänen kädessään. Sota on kovaa, eikä pakolaisen osa ole aina kehuttava, ei ainakaan joka talossa. Ei ollut kyllä niitten äitien ja vaimojenkaan, joille tuli suruviestejä.

Jussilaan oli tulossa evakkolehmiä. Siilinjärven asemalle oli noin neljä kilometriä. Oli iltapimeä ja kova pakkakanen. Minä läksin talon karjakon ja apulaisen kanssa lehmäpoloisia hakemaan asemalta. Lehmäraukoissa ei varmasti ollut kuin luut ja nahka, ja niitten kärsimys niin kova, että emme meinanneet saada niitä tiellä pysymään. Ne aivan vauhkoina pyrkivät metsään. Syyttömät eläimetkin joutuivat sodan kurimuksiin. Saimme lehmäpoloiset lämpimään navettaan, vaikka paljon me jouduimme pitkin metsää pimeässä ja pakkasessa juoksemaan ja pelkäämään, että ne sinne karkaisivat eikä niitä kiinni saataisi.

En muista, kuinka kauan olin Siilinjärven Jussilassa. Kävin päivisin Hamulan koululla. Sinne oli järjestetty työtupa, jossa me evakot teimme rintamalle vaatteita. Minä sain elämäni ainoan Amerikan paketin, joka oli tarkemmin sanottuna tyhjää täynnä. Oli talvitakki, malli arvatenkin 1920-luvun huippumuotia. Siinä oli yksi nappi, sekin polvien kohdalla, ja turkiskaulus, joka varmasti oli arvoturkista. Se oli niin kamala tekele minun mielestäni, että heitin sen menemään. Olihan paketissa kaunis lasten villatakki ja saman koon lapaset ja kaulaliina, mutta kun ne eivät minulle mahtuneet, niin ne sai joku toinen. Sen jälkeen käsityönopettaja ompeli minulle flanellisen aluskerraston, joka oli kovasti tarpeen. Miten miehet siellä tulihelvetissä tarkenivat kuolema silmien edessä?

Rippipappini ja hyvän ystäväni Lauri Palvan talvisotakirjassa vainajia sulatettiin ruumisriihessä ja niitä varmasti riitti. Ruumiskasat mitattiin kuin halot, ei yksin kappalein laskien, vaan metrimittalla. Yksi hieno rouva oli soittanut Palvalle, että hänen kaatunut upseerimiehensä oli heti lähetettävä sieltä pois. Palva oli vastannut, ettei siellä ollut upseereita eikä aatelisia, oli vain vainajia. Rouvan vainaja lähetettiin, kun vuoro tuli. Olen paljon miettinyt, miten tämä nuori iloinen pastori, jolla oli kamala talvi takana, jaksoi niin elämänmyönteinen olla meitä rippilapsia kohtaan seuraavana kesänä Riihimäellä ja miten hänen rouvansa jaksoi meille järjestää rippijuhlat kotonaan. Olimmehan me työssä käyviä, osa karjalaisia.

Vuosikymmenien jälkeen otin yhteyttä Lauri Palvaan hänen talvisotakirjansa takia. Sain kirjan häneltä lahjaksi jo viikon kuluttua. Sitten alkoi meidän kirjeenvaihtomme. Olimmehan me paljonkin vanhenneet. Tosin hän vielä kerran puhutteli kirjeessään minua rakkaaksi rippilapsekseen, mistä minä hienovaraisesti huomautin, koskapa ”lapsi” tuntui ylimääräiseltä.

14

Riihimäellä

Kaisa-serkkuni oli mennyt Riihimäelle kanttori Tuomen taloudenhoitajaksi jo ennen sotia. Juuri Kaisan vuoksi minä lähdin Riihimäelle Savosta. En enää halunnut lähteä takaisin Ilomantsiin talvisodan jälkeen. Oli niin voimakas tunne, että rauha ei voi olla pysyvä ja että sieltä voi joutua lähtemään uudestaan, niin kuin sitten kävikin. Silloin oli kuitenkin kesä, ei talvi eikä pakkakanen.

Riihimäellä olin kapteeni (myöhemmin majuri) Onni Korhosen Viipurin pakolaistyttöjen seurana. Näistä vanhin oli Marketta, ehkä viisivuotias, sitten Ulla, 3-4 vuotias, ja Kaija, joka oli noin kahden vuoden ikäinen. Siiri Korhonen, heidän äitinsä, oli omaa sukuaan Jahkonen. Hänen oli pitänyt paeta Viipurista pienten lasten kanssa. Mukaansa hän oli kerinnyt ottaa vain lapset ja kassiin vähän lastenvaatteita. Perheen äidin koti oli Jahkosen kello- ja kultakauppa Kauppakadulla.

Siinä me olimme koko pesue. Siirin vanhalla äidillä oli ruokittavia. Me muutimme pian Kouvolan kasarmille, koska kapteeni sai sinne siirron. Siellä oli vanhoja Venäjän vallan aikaisia korkeita tiilirakennuksia, mutta ihmeen kodikkaita. Korhosilla ei ollut varaa hankkia upeita huonekaluja, mutta jostain he saivat hankituksi halvempia kalusteita. Yksi huone oli täynnä entisen asukkaan upeita tavaroita. Hän oli majuri, jota en nähnyt. Korhosilla oli ainainen rahapula ja ruoka sen mukainen. Oliko silloin upseerien palkat niin pienet?

Minä palasin Kouvolaan Riihimäelle rippikoulun vuoksi. Olin sitten kahvila-ruokala Keskuksessa ruoka- ja kahvilähetinä. Tulin tuntemaan kaikki Riihimäen autokorjaamot. Erikoisesti jäi Helmisen korjaamo mieleen. Se oli pahin paikka minkä muistan. Tulin tuntemaan kaikki pankit, kukkakaupat ja paljon muuta. Kukkakaupat olivat minun mielipaikkojani, ehkä siksi, että meillä oli Iljanvaarassakin ollut paljon kukkia, joita olin aina halunnut kasvattaa.

Yksi autohuoltamo jäi erikoisesti mieleen, koska omistaja oli aina ystävällinen. Kauppatalo Ahjo oli Hämeenkadulla. Kun jatkosota alkoi, niin kerran tulin Helmiseltä suuri kuppikori käsivarrella ja rahapussi samassa korissa. Silloin tuli ilmahälytys. Ihmiset juoksentelivat kuka minnekin pommisuojaan, jotka olivat todellisia

surmanloukkuja ainakin talvisodan aikana. En jaksakaan vielä ymmärtää, mutta minulla oli kiire saada rahat perille. Olisihan siinä lähin suojapaikka ollut Riihimäen korkeimman talon, Västäräkin alla.

Minä kerran olin Västäräkin kellarissa ilmahälytyksen aikana ja totisesti pelkäsin. Jos yleensä joskus pelkäsin, niin jatkosodan aikana. Kun minä pelkään, niin se on tosi pelkoa. Päätin, että jos sieltä vielä hengissä selviän, niin en toista kertaa sinne mene. Olisi ollut kauheata, jos siihen olisi vihollinen pommilastinsa tyhjentänyt ja se valtava suuri talo olisi päälle sortunut ja oltaisiin jääty kellarisiin. Riihimäkeä oli ankarasti pommitettu talvisodan aikana. Kaisa-serkkuni kertoi, että kun niitten lähinaapurit olivat menneet omaan ulkokellariin pommitusta pako, niin juuri sen kellarin kohdalle pommi putosi ja koko perhe kuoli, mutta asuinrakennus jäi ehjäksi. Kaisa kertoi, että oli hirveä katsella, kun lähinaapurin jäännöksiä esiin kaivettiin. Samoin kävi Ii-salmessa erälle Komulaisen perheelle, kun menivät rautatieaseman varmaan pommisuojaan. Viisihenkinen perhe kuoli. Vain perheenisä jäi henkiin, kun se oli silloin töissä. Tämän isän näin Kauppilanmäellä.

Jatkosodan alettua Riihimäen hälytyssireenit soivat usein etenkin öisin. Kahvila-ruokala Keskuksen lähellä oli Kokinmäki, jossa oli ilmatorjuntapatteri. Me yksikin yö juoksimme sinne 4-5 kertaa turvaan ja aina kun pääsimme perille, minä panin pääni mättäälle ja nukuin. Ilmatorjunnan tykinjyske oli aivan kuin tuutulaulua. Mutta kun vaara oli ohi ja sireeni ulvoi, niin taas työkaverit raahasivat minut takaisin asunnolle. Itkin ja pyytelin, että antakaa minun jossakin nukkua rauhassa, joko Kokinmäellä tai asunnossa.

Työ- ja asuinkaverini hankkivat jostain maalaistalosta turvallisemman ja rauhallisemman yösijan. Minä ja Liisa jäimme ja päätimme, että nyt me varmasti nukumme ensi yönä, vaikka akkoja sataisi taivaalta. Mutta miten siinä kävikään? Seuraava yö oli entistä kamalampi. Viholliskoneet olivat taas liikkeellä. Kokinmäen patterin lisäksi Hirsimäen ilmatorjuntapatteri röykytti, ja me Liisan kanssa kaulatusten istuimme ja vannoinimme, että kyllä me juoksemme Kokinmäelle. Ikkunat helisivät, ja tuntui, että ilma oli täynnä jyrinää ja pauketta. Ilmeisesti ilmatorjunta sai häädetyksi pommilauvuen pois.

Kerran minä läksin liian myöhään sireenien soidessa. Oli yö ja viholliskoneet jo Riihimäen päällä. En voinut muuta kuin heittäytyä katujoaan kasvot maahan päin. Jostain kuului jyrinän seasta rätinää. Enhän minä tiennyt siinä, mitä tulitettiin. Kokinmäki ampui, samoin Hirsimäki. Ihme kyllä en tuntenut pienintäkään pelonhäivää. Ainoa mitä tunsin oli suunnaton kiukku, että karpäsiäkö ne ampuivat, kun ei yksikään kone alas tullut. Jos en olisi ollut yöpaitasillani, niin varmasti olisin käynyt Kokinmäellä sanomassa pari totuuden sanaa. Sitten selvisi, että lentokoneista oli tulitettu rautatiekiskoilla olleita tyhjiä junanvaunuja. Eivät ne paljon vahinkoa saaneet, mutta saivathan syyttömät ihmiset pelätä ja äidit lapsia taas turvaan hommata. Miten lie ollut vanhojen ja sairaiden? Ihme kyllä, sen kesän jälkeen oli Riihimäellä aivan rauhallista, enkä muista, että Hyvinkäälläkään olisi ollut ilmahälytyksiä.

En vielä ymmärrä, miten Lauri Palvan Aili-rouva sai suuren lapsiparven aina viedyksi turvaan yksinään. Olihan perheenisä siellä missä toisetkin hyvin vaikeaa tehtävää suorittamassa. Viittaaan tässä hänen ja Marjatta Usvan jatkosotakirjaan, jonka Lauri Palva sai kirjoitetuksi varsin ikämiehenä. Tuntuu kuin vuosikymmenet olisivat hyvin huomaamatta sivuuttaneet hänet, mutta onhan hänellä ollut paljon iloa lapsista, joista neljä on ylennyt jo professoriksi asti ja kirkkoherrana ja lääkärinäkin on ainakin yksi. Herra on ollut armollinen hänelle ja hänen perhekunnalleen, vaikka on ollut murheitakin: aikuisen tyttären kuolema ja Aili-vaimon poismeno.

Kahvila-ruokala Keskuksen omistajat olivat Värtsilästä, nimeltään Hukkasia, ja olivat talvisodan jaloista pois lähteneet. Kun suomalaiset ja saksalaiset valtasivat takaisin Värtsilän, Hukkaset palasivat sinne. Heidän matkustajakotinsa ja ravintolansa oli säilynyt Värtsilässä. Majuri Korhosen perhe tuli siinä vaiheessa takaisin Kouvolasta Riihimäelle, koska Korhonen oli saanut siirron Helsinkiin. Siiri-rouva meinasi, että me pakolaiset pysymme yhdessä, ja minä tavallaan palasin kotiin. Minulla oli siellä hyvä olla. Sieltä lähdin Hyvinkäälle aatelisperheeseen sisäköksi hyvien suositusten saattamana.

Olihan minulla hyvät harrastukset. Olin Riihimäen kirjaston vakioasiakas. Kirjastossa oli kovasti tietokirjallisuutta, erittäinkin minun lempikirjojani historiateoksia. Kirjastonhoitajana toimi eräs ikäneiti, joka kovin ihmetteli minun kirjamakuani. Hän sanoi, että tuon ikäiset tytöt lukevat rakkausromaaneja, mihin minä vastasin, että niitähän oli joka paikassa, mutta näitä arvokkaita kirjoja ei ollut kuin täällä. Enhän minä voinut aikaani haaskata turhien kirjojen takia. Toinen minun mielipaikkani oli Riihimäen kansalaisopisto, jossa oli tilaisuus oppia vaikka mitä. En tuntenut sellaista sanaa kuin turhautunut enkä menopaikkojen puutetta. Nythän niistä tuntuu olevan puute, ja aina pitää valittaa. Eiväthän läheskään kaikki nykynuoret näistä ongelmista kärsi. Näillä on paljonkin hyviä harrastuksia. Siitä on lapsenlapset hyvänä esimerkkinä. Niillä on hommia koulussa ja kotona. Minä olen niistä tosi onnellinen. Kaikki on Herran antia, mistä on annettava Kaikkivaltiaalle kiitos ja suuri kunnia.

Voi vain sanoa, kun katselee taaksepäin, että kaikki on kestänyt. On ollut vaikeita päiviä. On ollut joskus valoisampiakin hetkiä. On ollut hyviä ystäviä, joista on suuri osa nurmen alla nukkumassa. On ollut pahojakin ihmisiä, joitten käsistä on ikiaikojen Jumala pelastanut. Näistä kaikista kiitos taivaan isälle. Siihen olen aina luottanut.

15

Kreivi Stenbockin perheessä

Jatkosodan aikana olin Hyvinkäällä kreivi Stenbockin perheessä sisäkkönä. Minut valittiin sinne hyvän esiintymisen ja ulkonäön perusteella. Hakijoita oli ollut paljon muitakin. Minulla oli talon puolesta kaikki puvut ja jalkineet - täytyi olla edustavan näköinen. Aatelisissa on sellaista aristokraattisuutta, jota ei ole joissain nousukkaissa.

Rouvan veli oli yksi niitä hävittäjälentäjiä, joista kerron toisaalla. Naniksi häntä puhuteltiin. Hän lähti iloisella mielellä jollekin lentokentälle. Nani ei osannut muusta puhua kuin uudesta Messerschmittistä, jonka hän saisi haltuunsa. Kun toiset eivät enää jaksaneet kuunnella, niin hän pyöri minun ympärilläni ilouutisensa kanssa.

Nani lähti myöhäisjunalla Helsinkiin. Seuraavana aamuna me olimme kaikki seitsemän aikaan liinat käsissä huiskuttamassa, kun Nanin kone lensi pari kierrosta talon kohdalla mahdollisimman alhaalla. En kuullut sen perästä Nanista mitään, en edes, että oliko hengissä.

Minä olin koko vuoden tässä perheessä. En antaisi siitä ajasta yhtään päivää pois. Tosin työtä oli paljon, mutta olinhan minä nuori ihminen. Joskus piti yötkin kolmenkymmenen hengen vierasväelle tarjoilla viisine ruokalaatuineen. Mutta pianhan minä sen tarjoiluhomman opin. Siellä oli tapana, että kun ovikello soi, niin minä menin oven avaamaan, autoin takit päältä ja ohjasin vieraat olohuoneeseen herrasväen luo. Samoin otin kukkalaitteet ja sähkösanomat.

Helsingissä asuvat Farmor ja Farfar tulivat kerran iltakymmenen junalla. Farfar oli niin sairas, että häntä piti tukea kummaltakin puolelta. Heillä oli mukanaan nuorin poikansa, josta oli jo tullut sotainvalidi. Heidän piti tulla, kun Helsinkiä aina pommitettiin. Farfar oli kreivi ja merikapteeni, ja heillä oli Virossa Stenbockin aatelislinna, joka oli ollut vuosisatoja suvun omistuksessa. Farmor kertoi minulle suvun historiaa, olinhan minä harras kuulija. Linnan peri aina perheen vanhin poika, jolle sitten kuului muun perheen ylläpito. Silloin tämän linnan omistaja oli Farfar, kuten häntä kutsuttiin. Farfarin nimi oli Arvid Olofson ja hänen vanhin poikansa Hyvinkään Villatehtaan johtaja.

Farfar oli tosi sairas eikä osannut puhua suomea. Hänen 75-vuotissyntymäpäivänsä oli 16. toukokuuta, sama kuin minunkin syntymäpäiväni. Kukkalaitteitten vyöry ja sähkösanomien tulva oli valtava. En paljon ulko-ovelta pois joutanut, sen verran vain, että sain kukkalaitteet laitetuksi olohuoneeseen edustavasti. Sähkösanomissa oli aina "Sjökapten Arvid Olofson Stenbock". Oli se kiireinen päivä, kun vielä 30 vierasta oli kutsuttu syntymäpäiville. Minä sain omat syntymäpäiväkukkani oikealta kreiviltä, tältä sotainvalidilta. Ne olivat vielä senkin jaksaneet muistaa. Farfar oli niin sairas, että ei jaksanut syntymäpäiviinsä reagoida. Ainoa mitä hän tarvitsi ja jaksoi sanoa: "Hilkka, Hilkka, vettä, vettä." Silloin minä kovasti tunsin, että emme ole tänne mitään tuoneet emmekä voi mitään täältä lähtiessä viedä. Ja kuitenkin Farfarilla oli ollut sukutila, jossa oli ollut sata huonetta ja tuhat hehtaaria peltoa, ja suku oli vanhaa aatelia kuningas Erikin ajoilta. Silloin minä ymmärsin, että ihminen on vain maan tomua ja tuhkaa. Nyt on Viro itsenäinen ja Stenbockin rappioituneen sukulinnan on perinyt suvun vanhimpana Jarl Arvid Olofson, jonka lempinimi oli Jalle. Hän oli kaksivuotias, kun minä menin heille sisäköksi. Hänen sisarensa oli nelivuotias Birgitta, lempinimeltään Bitte.

Farfar ei elänyt näiden syntymäpäivien jälkeen kuin pari vuorokautta. Minä en ole pelkuri, mutta kyllä tuntui tosi kamalalta, kun Farmor tuli minulle kertomaan, että joku musta otus kiipeili vierashuoneen akkunaverhoissa. Kyllä minäkin tiesin, että Farfarilla ei ollut paljon aikaa jäljellä. Eihän siinä perheessä jumalansanaa tarvittu, ei ainakaan tämä herrasväki, vaikka he olivat muuten rehellisiä ja oikeudenmukaisia ihmisiä. Kun Farfar kuoli iltapuolella ja laitettiin lasikuistille, hän näkyi koko yön minun akkunaani. Valvoin koko yön, en pelon vuoksi, vaan ajattelin mikä on ihmisen loppu. Minähän jouduin näkemään, kuinka paljon vainaja oli joutunut kestäämään ja kärsimään ennen kuolemaansa. Suuri omaisuus oli saksalaisten hallussa, ja aatelisten oikeat omistajat, vanha merikapteeni ja vanha kreivitär, joutuivat nuoremman invalidipoikansa kanssa asumaan parin huoneen asunnossa Helsingissä pommituksen keskellä. Vanhan kreivittären ja hänen miniänsä puheysteys ei oikein hyvin sujunut. Farmor kertoi linnan elämästä hyvin paljon. He olivat usein olleet koko perheen voimin merellä.

Aamulla saatiin arkku, johon vainaja laitettiin. Kukaan ei asettunut avonaisen arkun ääreen virttä veisaamaan niin kuin Karjalassa tehtiin. Lähdettiin vain viemään kohti Helsinkiä ja krematorioon poltettavaksi. Silmiini

jäi kuva, kun vanha kreivitär kulunut matkalaukku kädessä ja invalidi nuori kreivi lähtivät sieltä pois ahtaaseen asuntoonsa pommitusten Helsinkiin. En sen perästä enää heitä nähnyt enkä heistä kuullut edes mitään puhuttavankaan, niin kuin heidät olisi perheen kirjoista pois pantu. Onko ihminen pohjimmiltaan peto?

Jos syntymäpäivä oli ollut yhtä kukkien ja sähkösanomien tulvaa, niin kuoleman perästä se oli paljon suurempi. Minä otin vastaan niitä kuin hyvin koulutettu robotti. Kaikki tuntui turhalta. Eihän pois nukkunut vanha kreivi enää niitä tarvinnut. Jos joku häntä suri, niin Farmor, nuorin poika ja Olofsonin lapset Bitte ja Jalle. Pahalta se minustakin tuntui. Farfar ja Farmor ehtivät olla vanhimman poikansa luona noin neljä kuukautta.

Minä kiinnyin etenkin Farmoriin, uljaaseen aateliskreivittäreen, joka joutui vanhana paljon kovia kestäämään. Helsingin pommitus oli tosi ankaraa. Viittaaan kaukaisen sukulaiseni Heikki Reenpään kirjaan "Pojanpoika", jonka sain lahjaksi nuorimman Kari-poikamme perheeltä täyttäessäni 75 vuotta.

Minä jäin lasten luo, kun vainaja poltettiin. Minun suureksi ihmeekseni Bitte kysyi minulta viisivuotiaan huolestuneella äänellä, että pääsikö Farfar taivaaseen. Minä vastasin, että eiköhän Farfar sinne päässyt. Oli tosi kova ukonilma, jota lapset pelkäsivät. Ne menivät keittiön pöydän alle. Minä siellä niitten turvana kyyhötin ja koetin selittää, että kun tuo taivas noin leimuaa ja jyrisee, niin varmaan Farfar otetaan taivaaseen. Olisiko Farmor koettanut lapsille puhua vierashuoneessa Farfarin kuolinvuoteen äärellä? Miksi Farmorille ja hänen invalidipojalleen ei kauemmin siellä tilaa riittänyt? Vai eivätkö he halunneet olla miniän loisena? Farmor sanoi aina minulle, että sodan aiheuttamista vaurioista kaikista pahinta oli se mitä sota hänelle aiheutti, hänen kauniin poikansa elämän tuhosi. Farmor oli vanha, mutta hoiti sairaan miehensä viimeiseen asti. Minusta tämä oli aatelnaisen kunnian arvoinen työ, ja syötti vielä invalidipoikansa.

Kreivi Arvid Olofsonille ei pidetty pienintäkään muistotilaisuutta. Herrasväki tuli kahdestaan takaisin Helsingistä eikä vainajasta puhuttu sanaakaan. Tämä minia oli saksalainen ja todennäköisesti ateisti. Kun kerran yritti radiosta kuulua aamuhartaus, niin rouva juoksi kiireesti sulkemaan sen. Minusta se tuntui aivan kamalalta, kun sodan kulku oli kääntynyt tappion puolelle eikä aina tiennyt, mitä huomina päivä voi tullessaan tuoda. Eihän ollut minun asiani puhua, että kaikki on kaikkivaltiaan Jumalan käsissä, mihin nämä ihmiset lapsia lukuun ottamatta tuskin uskoivat.

Monet ihmettelivät, miten minä siellä jaksoin olla, kun töistä ei ollut puutetta eikä ollut paljon vapaa-aikoja. Mutta nuorena vielä jaksoi, enkä minä kenellekään töitteni paljoutta valitellut. Olihan niistä jo silloin sovittu, kun olin puhuttelussa. Tunsin olevani perheen jäsen, jota ei aliarvioitu. Olivathan he sivistyneitä ihmisiä.

Olin lasten kanssa seuraavana kesänä pari kuukautta Dragsfjärdin pensionaatissa. Siellä minun oli pakko tulla toimeen ruotsin kielellä. Niille oli annettu perheen puolesta määräys, että ei sanaakaan minulle suomea. Kun joutui tosi paikan eteen, niin löytyivähän ruotsin sanatkin. Minä lasten kanssa olin paljon ulkona. Heidä ei minnekään voinut jättää, kun siellä oli paljon käärmeitä, mutta se oli ihana kesä.

16

Yö Matkaselän asemalla

Olin saanut kesäloman Stenbockilta, ja olimme matkalla Hyvinkäältä Pohjois-Karjalaan. Juna kulki Matkaselän kautta, joka oli sotatoimialuetta. Siellä me vaihdoimme Joensuun junaan, joka oli varmasti täynnä. Äänisen aallot –laulu oli juuri silloin tullut muotiin, ja lomilta kuolemaa kohti palaavat nuoret miehet lauloivat tätä samaa laulua. Minäkin rupesin sitä laulamaan. Kun lauloin sen, niin tuli joku nuori sotilas ja pyysi, että laulaisin sen vielä toiseen kertaan. Ja tietenkin minä hänen pyyntönsä täytin. Aina kun sain Äänisen aallot loppuun lauletuksi, niin joku tuli sanomaan, että laulaisinko vielä sen kerran. Eiväthän nämä pyytelijät kaikki tainneet takaisin palata kuin enintään arkussa, eivätkä jotkut sitäkään. Paljon jäi Karjalan korpiin, eikä vielääkään ole kaikkien jäännöksiä takaisin saatu.

Kun pääsimme Matkaselkään yöllä kello kahdentoista aikoihin, niin asemalla oli niin paljon sotilaita, että ei jalansijaa tahtonut löytyä. Kaikki olivat rintamalle tulihelvettiin menossa. Meidän matkalitteroissamme oli määräys, että asemilta ei saanut poistua. Serkkuni Tyyne haalasi kummankin matkalaukut kaiken keskelle ja istuutui niitten päälle. Kaikki sotilaat nukuivat, lattialla, istuimilla ja niitten alla, joka paikassa. Minusta tuntui, että pyörtyy sinne. Läksin vastoin lupaa kävelemään ulos. Jos joku olisi kysynyt, mitä minä siellä tein, ajattelin vastata, että olin eksynyt asemalta enkä takaisin omin apuineni osannut mennä. Minä kesäyössä kävelin yksin kaikessa rauhassa, eikä siellä ketään muita näkynyt. Toisella puolella katuja tuli pari upseeria vastaan. He kyllä katselivat sen näköisinä kuin olisivat nähneet aaveen. Silloin minä palasin kiireellä takaisin aseman tungokseen.

Ainoan istumapaikan löysin aseman pöydän kulmalta. Pöydällä nukkui nuori kersantti, jolla oli tyhjä limona-

dipullo käsissä, ja hän alkoi katsoa minua kuin himomurhaaja. Tyyne koetti istua matkalaukkujen päällä, aina torkahti ja oli kaatua lattialle nukkuvien sotilaitten sekaan. En voinut kuin hymyssä suin sitä näytelmää katsoa. Kersantti nousi istualleen ja katseli minua kuin aavetta ja piteli tyhjää limonadipulloa, niin kuin se olisi ollut kasapanos, jolla hän iskee minua päähän. Minua hymyilytti.

Kersantti alkoi kysellä, kuka minä oikein olin. Hän uteli, olinko ilmestynyt joltain toiselta planeetalta pöydän kulmalle uupuneitten rintamasotilaitten sekaan. Tietenkin minä olin sotilaan silmissä outo näky, eihän minulla ollut kuin puolet nykyisestä painosta ja olin 18-vuotias. Kerroin, kuka olin ja mistä tulin. Sanoin olevani karjalainen Ilomantsista, lomamatkalla menossa sinne ja tulossa Hyvinkäältä. Olihan siinä aikaa. Minun junani oli lähdössä aamulla neljän aikaan, kersantin ja muiden nukkujien juna myöhemmin. Sanoin, että lomamatkan jälkeen olin menossa Dragsfjärdiin pensionaattiin pariksi kuukaudeksi kreivi Stenbockin lasten kanssa. Kerroin, että olin aatelisperheessä sisäkkönä ja tämän planeetan asukas niin kuin toisetkin. Kerroin syynkin, miksi minua pani hymyilemään, tuo joka niin tarmokkaasti koetti nukkua laukkujen päällä.

Kersantti vaikutti sivistyneeltä, ja meillä oli paljonkin puheenaihetta. Emme esitelleet toisiamme, mutta kun minun ja Tyynen juna tuli, niin hän saatteli minut junalle ja laittoi osoitelapun käteen. Kersantti pyysi minua kirjoittamaan heti, kun olisi siihen tilaisuus. Kirjoitinkin pian hänelle, mutta kirjeeni tuli takaisin viikon kulluttua. Punakynällä oli merkitty: "Vastaanottaja kaatunut". Minä toiselta planeetalta tullut en voinut enempää hänen kanssaan kirjeitäni vaihtaa. Silloin tunsin tosissani, että sota vei kenet halusi. Eihän minulla muuta tekemistä hänen kanssaan ollut, kuin että hän istui pöydällä, kertoi menevänsä rintamalle, ja minä istuin pöydän kulmalla. Sen kolmen tunnin aikana tunsin kuitenkin, että olin puheissa sivistyneen ihmisen kanssa.

Minusta tuntui, että osa minusta meni mukana sinne, mistä ei ole paluuta. Eihän kukaan voi sanoa, miksi Suomi joutui pienenä maana suurvaltojen pelinappulaksi.

Sota-aikana tuli usein niin sanotusti tuntemattomien sotilaitten kirjeitä. En vieläkään ymmärrä, mistä ne minun nimeni ja osoitteeni saivat. Minä yritin kaikkiin vastata, koskapa siellä tulihelvetissä tunsivat, että oli jossakin joku, joka muisti edes kirjeellä. Olihan siellä monenlaisia miehiä, joten annoin niitten ymmärtää, että tapaamisia ei tule. Jos joku sattui erehtymään rakkaussanoihin, niin heitin kirjeen menemään ja se loppui siihen.

Minulla oli sodan alusta asti Kaarlo Isotalo kirjeystävänä. Hän sanoi, ettei koskaan kertoisi, mistä hän minun nimeni ja osoitteeni oli saanut. Hän kertoi vain, että oli levyseppä-hitsaaja Pohjanmaalta. Hänen kirjeensä olivat todella hienoja. Kerran sain mieleeni, että tätä kirjerallia oli syytä vähentää, enkä hänelle enää vastannut. Parin viikon kuluttua tuli kirje: "Jos olet hengissä, niin kirjoita minulle." Silloin minä häpesin itseäni. Minä olin Riihimäellä turvassa, ja tuntematon kirjeystävä sotarintamalta voi näin minun kirjeitäni kaivata. Vastasin viipymättä. Hän oli varmaankin sama Kaarlo Isotalo, joka oli syntyisin Pyhäjoelta ja alkoi sodan loputtua Turussa kirjailijaksi.

17

Jatkosodan loppupuolella olin Joensuussa. Näytti siltä, että sota oli kääntynyt häviöksi ja venäläiset voivat olla koska tahansa Joensuussa. Minä läksin viemään enimpiä vaatteitani Kiuruvedelle, jossa äiti oli evakossa karjansa kanssa.

Junamatkalla jouduin tosi kamalään vaunuun, joka oli täynnä humalaisia saksalaisia kainaloissaan suomalaisia hyvin maalattuja naisia, jotka olivat ainakin yhtä humalassa kuin niitten sulhaset. Minulla oli kummassakin kädessä matkalaukku, eikä ainakaan siihen vaunuun jäämistä olisi viitsinyt edes ajatella. Näin erään ikkunan vieressä istuvan suomalaisen sotilaan. Se oli epäkohtelias kuin mikäkin, tosin se liikahti sen verran, että pääsin ikkunan ja sotilaan väliin. Minun taisteluani seurasi yksi saksalainen sotilas, jolla varmasti ei ollut viinaa eikä naista. Hän tuli suuren vaunun päästä minun avukseni, laittoi matkalaukut tavarahyllylle ja auttoi takin päältä, minkä jälkeen meni omalle paikalleen.

Iisalmessa minulle tuli junan vaihto. Taas tämä kunniallinen saksalainen riensi minua auttamaan ja saattamaan toiseen junaan, kalautti kantapäät yhteen, kumarsi ja sanoi saksaksi näkemiin. Minä koetin vastata ruotsin kielellä. Tämä ei seuraansa kaupannut enkä sen enempää minä. Tunsin, että oli yksi ihminen vain ihminen. Liekö selvinnyt Lapin sodasta? Ja oliko tämä aatelismies? Ainakin hänen käytöksensä oli sitä luokkaa, että halusi näyttää, että on joku parempi. Tämä jäi mieleen lopuksi ikää. Olen myöhemmin tavannut saksalaisia. Ainakin ne ovat olleet tosi kunnollisia, etenkin eräs lääkäri.

Joensuun pommituslentäjät

Jatkosodan loppuvaiheessa tutustuin Joensuussa pommituslentäjiin. Lentokenttä oli Onttolassa, jonne on Joensuusta linnuntietä pari kilometriä. Lentäjät ja mekaanikot olivat minun silmissäni aivan kiusankappaleita. Niillä oli vakituinen sanasota, mutta kova kiinnostus minua kohtaan. Olisiko se johtunut siitä, että minä en ollut saatavissa.

Aivan sodan loppuvaiheessa minä heräsin aamuyöstä kahden maissa, aivan kuin olisi ollut ankara maanjäristys. Ikkunat helisivät ja tuntui kuin olisivat seinät ja ovet liikkuneet. Kysyin Helmi-serkulta, kuuliko ja näkikö hän samaa kuin minä. Jyrinä oli tosi kauheata, mutta kesti vain vähän aikaa. Menimme ulos ottamaan selvää. Ei siellä ollut kuin aivan rauhallinen kesäyö. Päätimme, että siitä asiasta ei puhuta kenellekään, että se oli ties mikä, mutta selvisihän se saman päivän aikana. Ne kiusankappaleet tulivat minulta nauraen kysymään, että tuliko aikainen aamuherätys. Ne olivat lähteneet kolmenkymmenen koneen saattueena pommittamaan vihollisen puolelle ja saaneet siellä hävittäjäkoneet kimppuunsa. Raskaassa pommilastissa ne eivät voineet muuta kuin lähteä kiireellä karkuun. Hävittäjät olivat ajaneet niitä takaa lähelle Joensuuta. Ne eivät saaneet tilaisuutta pudottaa pommeja sinne, mihin oli tarkoitus. Suomen puolella ei ollut varaa tyhjentää niitä metsiin eikä mihinkään eikä pommilastissa voinut palata lentokentälle. Pommit olisivat räjähtäneet.

Koneet joutuivat tyhjentämään lastinsa Pyhäselän Linnunlahteen, joka oli kaupungin kaunis uimaranta. Sieltä ei ollut minun ja Helmin asuntoon täyttä kilometriäkään. Ne hirtehiset nauroivat, että vesi kiehui, niin kuin varmasti tekikin. Mutta se oli niitten viimeinen mahdollisuus ennen lentokenttää. Linnunlahden alueelle tuli varmasti paljon rautaa. Minä olin niille tosi vihainen, että kehtasivat nauraa. Mutta me olimme nuoria, ja vielä joku pystyi vakavasta asiasta löytämään huumorin puolenkin. Olihan sotaa piisannut kauan, ja kaikki olivat siihen väsyneet. Eikä Ilomantsin suunnasta kuulunut iltaisin muuta kuin tykinjyskettä.

Saman kesän aikana lentäjien oli määrä lähteä pommittamaan Sisä-Venäjälle. Se oli tosi vaarallinen operaatio ja veti kiusankappaleitten mielet totisiksi. He järjestivät lähtötilaisuuden. Eihän tiennyt mitä voi sattua, kun toisellakin puolella oli ruutia ja hävittäjälentäjiä, eivätkä koneet aina takaisin palanneet. Minä — heidän riitakaverinsa — olin kutsuvieraana. Tilaisuus oli Joensuun hotelli Pohjois-Karjalassa, jota lyhennettynä mainittiin PK:ksi. Lähtö pommitusmatkalle oli vielä saman yön aikana, joten heidän täytyi mennä iltakymmenen junalla Onttolaan. He olivat kovin totisia, mutta minulla oli tunne, että mihin nuo voisivat hävitä. Vaikka elettiin sota-aikaa, niin ne olivat usein kaupungilla. Tiesin tarkkaan, että suuremmalla osalla oli etulinjoilla varmasti paljon pahemmat olot. He kertoivat kuitenkin, että taivaalla käytiin koviakin taisteluja ja pommilasteissa olevat koneet olivat melko avuttomia vihollisen hävittäjien saartamina.

Kun seuraavana päivänä tulin töistä, niin nämä oletetut vainajat kävelivät täysin terveinä minua vastaan. Minun piti jo sanoa, että ennen kunnialliset vainajat pysyivät haudoissaan, mutta nämä tässä kävelevät keskellä kirkasta päivää vastaan. Mutta olivathan he jo oppineet, että minä en jaksanut heitä isommin arvostaa. Eiväthän he joutuneet olemaan juoksuhaudoissa liassa ja nälässä ja aina kuolema silmien edessä.

Olin jatkosodan loppuessa Värtsilässä, mistä kerron enemmän myöhemmin. Värtsilässä oli pieni hävittäjälaivue. Yhtenä iltana olin töistä tultua Kisapirtissä, jossa ruokailtiin lottien keittämää hernerokkaa. Kun siellä istuttiin vähän aikaa, niin paikalle tuli pari hävittäjälentäjää. He halusivat vielä nähdä Kisapirtin, joka oli kaunis uusi urheilutalo. He kertoivat, miten venäläinen oli yrittänyt kerran tulla sadan pommikoneen voimalla hävittämään Joensuun kaupunkia ja Onttolan kenttää aamukahdeksan maissa. Vähäiset hävittäjät olivat nousseet ilmaan. Lentäjät kertoivat, että jotenkin se pelkokin piti vain taistella pois mielestä. Yhden koneen he olivat saaneet alas, ja lentäjä oli vangittu. He olivat saaneet palautetuksi viisikymmentä pommikonetta takaisin, mutta loput pääsivät läpi. Me olimme nähneet, kun ne kylvivät pommeja Onttolan kentälle. Sieltä nousivat tuliset palavat kappaleet lieskoina taivaalle. En osaa sanoa, mikä siellä paloi.

Sieltä kerrottiin, että ainoa vahinko oli tullut, kun erään everstin lähetti ja autokuski tuli Joensuusta ja ajoi pommikuoppaan. Minä en tätä valetta uskonut ollenkaan. Tosin oli sota ja tappioista ei puhuttu mitään. Muita vaivoja ei kuulemma ollut kuin että lähetiltä oli peukalo nyrjähtänyt pois paikoiltaan pommikuopassa, mistä niillä oli hyvinkin iso ilonaihe.

Jatkosodan päättyminen

Kun jatkosota loppui, menin aamulla töihin enkä asiasta mitään tiennyt. Johtaja kertoi, että rauha on tullut, se

oli radiossa ilmoitettu aamulla neljältä. Johtaja ei tiennyt rauhannehtojen sisältöä. Sanoi vain, että hän ei tiedä, meneekö Joensuukin. Hän kyseli vapaaehtoisia Värtsilää evakuoimaan, sanoi, että ei siellä tarvitsisi olla kuin kolme vuorokautta. Minä olin yksi, ja minun hyvä ystäväni Laila Kettunen oli myös lähtijä, ja tulihan niitä kuorma-auton lava täysi.

Minä ensin kävin asunnolla hakemassa tarvittavat tavarat, jotka mukaan piti ottaa. Serkkuni Helmi ei osannut muuta kuin itkeä, kun minä sanoin, että jos Joensuu menee, niin ottaisi minun vaatteita mukaansa. Eihän siinä ollut muuta tietoa, kuin että sota oli loppunut ja pahinta uumoiltiin. Olihan Joensuun suuri rantapuisto jo kaivettu korsuiksi ja juoksuhaudoiksi. Partisaanit ja desantit kiertelivät kaupunkia. Kyllä ainakin minä arvasin, että tuskin kolme vuorokautta riittäisi. Eihän sitäkään tiedetty, koska venäläiset ottavat kaikki haltuunsa. Mutta silloin ei aina tiennyt, mitä oli tulossa. Meni siellä kuitenkin kolme viikkoa aina siihen päivään, kun se luovutettiin venäläisille. Emme me Lailan kanssa jääneet sitä seuraamaan. Me olimme junanvaunussa kauniit kukkakimput sylissä. Toiset kertoivat, miten luovutus tapahtui, eikä se ollut kovin mukavaa kuunnella.

Päiväjärjestys oli Värtsilässä sellainen, että aamuseitsemältä olimme kaikki valmiina nimenhuutoon, jonka suoritti evakuomispäällikkö. Sinne tuli avun tarvitsijoita. Me olimme kuin jonkinlainen orjalauma, jolle annettiin työmääräykset. Sen kolmen viikon aikana kerkisi olla monenlaisessa talossa. Yksi paikka jäi varmasti mieleeni. Eräs kersantti tarvitsi muonittajaa puintipaikalle ja näki minussa sopivan kokin. Minä lähdin kersantin kanssa yhteen autioksi jääneeseen taloon. Minä tein oman arvioni. Kaivoon oli jäänyt ämpäri. Siis vesihuolto pelasi. Liiterissä oli hyviä ja kuivia hellapuita, joten sekin asia oli kunnossa. Hella oli hyvin toimiva. Tupaan oli jäänyt pitkä pöytä penkkeineen, joten nekin asiat olivat kunnossa. Sitten kersantti ojensi suuren kauraryynipussin, suolapussin ja tulitikut. Minun piti tätä typerystä ojentaa, että tarvittaisiin kettoastiakin, mistä asiasta tämä ei ollut tietoinen. Että minun olisi pitänyt puintiporukalle keittää kaurapuuroa ilman minkäänlaista keittoastiaa. Mutta pian se asian käsitti, ja niin minä läksin haeskelemaan Värtsilän autioituneista taloista pataa tai kattilaa ja lusikoita. Yhteen taloon olikin jäänyt 6-5 litran pata, ja perusteellisen tarkastuksen jälkeen löytyi muutama lusikkakin. Niitten kanssa palasin takaisin ja ilmoitin kersantille, että nyt voin keittää kaurapuuron. Sitten sain sen valmiiksi. Olin löytänyt taloista muutaman lautasekin.

Ovesta tuli kivääri olalla nuori sotilas, joka kertoi, että hänellä oli ulkona venäläisiä vankeja. Hän kysyi, pelkäisinkö niitä. Minä vastasin, että hänelläkin kivääri oli. Miksi minä aseettomia miehiä olisin pelännyt? Sotilas otti keittämäni puuropadan, ja minä annoin hänelle löytämäni lusikat. Lautasia ei hän tarvinnut. Pahoittelin, kun ei ollut maitoa eikä voisilmää puuron kanssa. Ne söivät siellä ulkona. En ole eläissäni saanut niin sydämen pohjasta tulleita kiitoksia, kun jokainen vanki tuli vuorollaan minua kiittämään. Ne sanoivat: "Hjuve emäntä, hjuve emäntä." Enempää eivät osanneet suomea. Tuntui, että mistä ne kiittivät? Sehän oli vain veteen keitetty kaurapuuro. Vartija kertoi, että se oli näille pojille juhla-ateria, eivät olleet saaneet moneen päivään syötävää. Silloin ne eivät olleet vihollisia. Olivat vain sodan uhreja. Kersantti kertoi, että ahkerampia työmiehiä sai hakea muualta. Silloin minusta tuntui, että olin sittenkin sopiva kokki. Jostain tämä kersantti sai sillejä, en ymmärrä mistä, olisivatko saksalaisilta?

Minä en siellä itse tarvinnut ruokaa. Me söimme aamulla Kisapirtillä lottien hernekeittoa, samoin illalla. Kisapirtti oli tosi suuri ja kaunis urheilutalo, jonka suomalaiset olivat rakentaneet jatkosodan alkuvaiheessa. Hernekeiton lisäksi saimme kuivamuonaa, johon kuului näkkileipää, voileipäkeksejä, sulatejuustoannos, vähän voita ja kourallinen sokeripaloja. Se tuntui aivan ruhtinaalliselta, ja aina se hernekeitto oli maukasta, ei silloin ollut totuttu herkkuihin. Lotat seisoivat ulkona yötä päivää kenttäkeittiöittensä äärellä, satoi tai paistoi.

Nälkäisiä ja resuisia sotilaita tuli jostain Värtsilän takaa likaisina, parroittuneina ja loppuun ajettuina. Sota oli hävitty. Ei ollut kaikilla tulevasta tietoa. En itsekään uskaltanut ajatella, mitä on edessä. Oli vain se hetki, jota elettiin. Tosin tämä kersantti olisi antanut minulle kokin vakanssin pidemmäksi aikaa, mutta enhän minä häntä tarkemmin tuntenut, joten en huolinut tarjousta. Eihän meillä ollut mitään sen enempää, joten me menimme eri suuntiin.

Oikean jalan nilkassani oli paha hiertymä, joka vain paheni päivä päivältä, etenkin kun jouduin työskentelemään syksyisellä sänkipellolla. Jalkaan kertyi harmaata mätäkerrosta. Aloin puhua jo evakuoimispäällikölle, että minun pitäisi päästä käymään Joensuussa lääkärissä. Evakuoimispäälliköllä oli tieto, että Värtsilässä oli rintamalta tullut sotilaslääkäri, joka oli avannut vastaanoton jossain autiotalossa. Tietenkin suhtauduin asiaan varauksella, koska tiesin ja arvasin, minkälaiset potilaat lääkärillä oli ollut sotarintamalla. Olin aivan varma, että tämä rintamalääkäri nauraisi minun pienelle jalkavaivalleni. Sinne kuitenkin menimme, evakuoimispäällikkö edellä ja minä vastahankaisesti perässä.

Päästiinhän sinne perille viimein. Lääkäri käski minun istua vastapäiselle penkille, tutki minun jalkani, eikä

puhunut mitään. Hänellä oli tosi riskin näköinen sotilas avustamassa. Lääkäri sieppasi minut kainaloonsa. Hyvä jos painoin 40 kiloa. Minä olin sen hirmun käsissä lujissa pihdeissä. Sitten kuului vain rauhallisella äänellä: "Sotamies, antakaa puukko." Sotamies antoi puukon, ei varmaankaan ensimmäistä kertaa. Tämä hirmu sillä vuoleskeli minun kipeää jalkaani, ilmeisesti kuori mätäkerroksen pois ja teki sen perusteellisesti. Kun se oli tarpeeksi vuoleskellut, niin taas sama rauhallinen ääni kuului: "Sotamies, antakaa pullo." Se kaatoi pullosta hyvin vuoltuun jalkaani jotain, en tiedä mitä, mutta ainakin kipu oli aivan kauhea. Sitten sama rauhallinen ääni: "Sotamies, antakaa sideharso pöydältä." Sideharso oli kreppipaperia, eihän silloin ollut muuta kuin paperia. Alkoi kuulua hirveä paperinkahina, kun tämä hirmu kääri siihen koko jalan, minkä jälkeen se päästi minut pois rautaisesta otteestaan.

Enhän minä olisi mihinkään karannut, jos olisi ensin puhunut, että nyt oli tehtävä tällainen operaatio. Olin aivan varmasti kestänyt sen aivan rauhallisesti penkillä. Silloin se tuntui minusta tuntui tosi roistomaiselta teolta, että hyökkäsi kimppuuni kuin murhamies. Vaikka olihan se sotarintamalta tullut lääkäri. Siellä joutui käsittelemään vaikeasti haavoittuneita sotilaita, joista ei aina tiennyt, mikä oli paras tapa hoitaa. Eikä ollut aina puudutusaineita eikä tarpeellisia lääkkeitäkään, ja koko ajan tuli hoidettavia lisää. Osa menehtyi. Ei ollut nykyisiä teholääkkeitä, joten kyllä minä ymmärsin tämän asian ja toimenpiteen hyvin. Eihän se minua edes tuntenut. Se hirmu varmasti luuli, että minä olisin kynsinyt sen naaman, joten parasta oli panna yläruumis tiukasti kainalopihtiin. Varmasti oli ennenkin käyttänyt tätä puudutusmenetelmää.

Sitten se hirmu sanoi, että jos jalka ei alkaisi tästä parantua, niin voisin tulla hänen vastaanotolleen uudestaan, mistä moisesta kunniansta kieltäydyin. Kyllä jalka sitten paranikin. Tosin tämä hirmu kävi yksi ilta Kisapirtillä kysymässä minun vointiani. Eihän siinä enää ollut valittamista, mutta lääkäri oli kieltämättä tosi tehokas.

Olen lukemattomat kerrat muistanut tätä hirmua. On myöhemmin ollut sata kertaa pahempia tilanteita, joista on selvitty kuin ihmeen kautta. Loppujen lopuksi sodan käyneet lääkärit ovat minun silmissäni sankareita, jotka senkin jälkeen olivat parhaita lääkäreitä.

Värtsiläkin oli sotatoimialuetta, mutta vallattu sodan alkuvaiheessa. Ihmiset olivat sinne rakentaneet uusia, kauniita taloja heti, kun pääsivät kotiseudulle. Näyttihän silloin, että voitto on varmaa. Mutta yksi perheenisä oli sanonut, että sota ei vielä ole loppuun sodittu, ja varusti kaikki Uuden Värtsilän puolelle, jonne oli helppo muuttaa, kun sota oli loppunut. Ei tarvinnut mennä kuin Jänisjoen sillan yli. Me Lailan kanssa olimme sitä muuttoa auttamassa. Se oli varmasti tosi hauska näky, kun me veimme emakkosikaa, jolla oli liuta pikkuporsaita. Emmehän me olleet liikenteessä ainoat. Meillä oli pitkät kepit ja kuljimme kahta puolta, että pesue pysyi koossa. Talon tytär kulki edellä ruokaämpärin kanssa, jota emakko seurasi. Ilmeisesti tämä pesue saatiin Jänisjoen sillan yli Uuden Värtsilän puolelle, jossa oli aivan uusi koti. Vieläkin tuntuu ihmeeltä, miten ne jaksoivat tehdä tämän taipaleen, kun samalla tiellä kulki autoja ja hevosia ja kaikki veivät tavaroitaan Uuden Värtsilän puolelle. Sinne oli tehty suuri katos, jota vartioivat sotapoliisit. Eihän kovin monella ollut edes osoitteesta tietoa. Nimet vain tavaroihin.

Kuinkahan monta kertaa on Karjalan kansa kotoa lähtenyt? En nähnyt, että kukaan olisi itkenyt. Mutta ei karjalainen juurru muualle. Ja itkut itkettiin sitten, kun oli siihen tilaisuus. Minusta oli tosi paha asia, että Värtsilän vanha historiallisesti arvokas rautatehdas jäi aivan väärälle puolelle Jänisjokea. Se oli aivan joen vieressä. Minulla on muistona vain pieni potti, joka on Pyhäjoen Mikonnokassa. Siinä on sen tehtaan leima.

Viimeisenä iltana Värtsilässä istuimme Lailan kanssa vähän aikaa Kisapirtillä. Sinne tuli pari hävittäjälentäjää hyvästelemään kaikkia. Ne tulivat Lailan ja minun luo. Minä sanoin, että seuraavana päivänä mekin olimme lähdössä Joensuuhun. Toinen hävittäjälentäjästä sanoi, että hän tarjoaisi minulle Joensuuhun kyydin. Hävittäjälaivue siirtyisi Onttolaan ja pommilaivue oli saanut siirron Rissalan kentälle. En voinut muuta kuin kiittää tarjouksesta. Enhän minä olisi siihen saanut tilaisuutta. Meillä oli vielä työpäiväkin, enkä olisi sotilaskoneeseen muutenkaan voinut lähteä, joten otin tämän pienenä ystävällisenä leikkimielisenä tarjouksena.

Kun seuraavana aamuna olin Lailan kanssa erään talon perunapellolla, tämä vähäksi huvennut hävittäjälaivue kaarteli ilmassa alhaalla. Jälkeenpäin kirjoitin meidän evakuoimisreissustamme kronikan, jossa oli tällainen kohta:

"Myös lentäjävänrikki haasteli mulle:

Istu taakseni, johda laivue kanssani näin.

Sitten kun laivue kaarteli Värtsilän yllä,

tuli Joensuu mieleen, sen tunnustan kyllä..."

Sodan jälkeen

Yritän kertoa vielä syntymäkotini Tapionahon sodan jälkeisiä tarinoita. Äitini Anna-Liisa oli lähtenyt aamuvahdiksi keväthankiaisena vesikelkalla Teppananaholta heiniä hakemaan miehensä Kallen huopatossut jassaan. Ilmeisesti siellä oli ollut muitakin liikkeellä, koskapa ne olivat nähneet kelkan ja miehen jäljet. Ne päättelivät, että joku olisi hirven salakaatoa tekemässä, ja olihan sinne hälytetty pari poliisimiestä. Poliisit olivat jälkiä seuraten menneet paikan päälle, ja löytyihän sieltä Anna-Liisa heinäkuorman kanssa. Ja olivathan nämä reippaat poliisit tarpeellisia. Yksi veti heinäkuormaa, ja toinen takana lykkäsi, ja saivathan ne heinäkuorman perille. Eikä Anna-Liisa apua pahakseen pannut.

Presidentti Kekkonen vieraili myös Tapiossa. Hän oli siihen aikaan pääministeri eikä ollut itseään paremmin esitelty. Anna-Liisa oli vieraanvaraisena ottanut vastaan vieraat. Nämä olivat pyydelleet anteeksi tuloaan, mihin Anna-Liisa oli vastannut, että ei se mitään haitannut, kun oli oikeita immeisiä Tuusniemestä. Oli keittänyt kahvin, laittanut puhtaan liinan kahvipöydälle ja tuonut lakkahilloa siihen kahvin kanssa. Tietenkin ensin oli Kekkonen ottanut kahvia ja häneltä oli tippunut liinalle hilloa, minkä vielä Anna-Liisa kesti. Sitten kun Kalle oli tehnyt saman tempun, niin se oli jo liikaa. Anna-Liisa oli sanonut, että siinä on toinen tohelo. Seuraavan joulun alla oli tullut paketti, jossa oli uusi liina ja paljon muuta. Lähettäjä oli pannut nimekseen, että siltä toiselta tohelolta. Olihan jo ennen sitä selvinnyt, keitä nämä vieraat olivat. Kekkonen oli sanonut, että tänne laitetaan tie, joka sitten myös laitettiin.

Sitten kirjoitan Lonkonvaaran sodanjälkeisistä ajoista. Lonkonvaaran talon riihi ja osa pelloista jäi Venäjän puolelle, asuintalo ja muut tarpeelliset rakennukset Suomen puolelle. Lonkonvaaran talon omisti Joshua Kettunen, jonka sisko Hilma Kettunen oli minun kummini. Venäläiset olivat rakentaneet oman vartioasemansa Joshuan naapuriksi. Ihme kyllä, naapurisopu oli ollut aivan hyvä. Kun Joshuan eläimiä — lehmiä tai mulleja — oli mennyt rajan toiselle puolelle, niin naapuri oli ne tuonut rajalle ja antanut kepillä lähtökäskyn. Olihan se niittenkin vartiokoira usein käynyt Joshuan puolella, mutta ei siitä ollut mitään haittaa. Näin sopu säilyi. Olisihan Joshua saanut talon Etelä-Suomesta, mutta kun juuret oli Karjalassa, niin sinne oli takaisin tultava. Minä olen tästä Lonkonvaarasta jo aikaisemmin kirjoittanut. Siellä on talo autiona, niin kuin moni muukin talo. Joshua on kuollut vuosikymmenet sitten. Tuskin Iida-emäntäkään elää. Niitten ottotyttö Anneli voi joskus siellä käydä kesälomillaan.

Siellä on paljon autioita taloja. Ei ole Tapiossa enempää kuin muissakaan ketään. Tapiosta kuusi kilometriä Hattuvaaraan päin on toinen Iljanvaara, jossa on ainakin seitsemän taloa, kaikki autioituneita. Joskus joku siellä käy kesälomilla. Miksi kaikki on näin mennyt? Ovatko elintason takia kaikki lähteneet? Onneksi Hattuvaarassa on elämää. Siellä vielä viljellään maita, ja ne tuntuvat tyytyvän siihen, mitä on. Ja onhan siellä Naarva, jossa on kirkko. Rajaseudulle kotiintunut pastori Seppo Kuosmanen pystyi kulkemaan ja olemaan henkisenä tukena rajan asukkaitten iloissa ja murheissa, mihin eivät varmasti kaikki nykypapit kykene. Eivät ainakaan ne, jotka vanhan ihmisen nähtyään huutavat, että kiire on. Aivan kuin ne pelkäisivät, että se vanha tulisi niille rasitukseksi.

21

Ilomantsin luterilaisen kirkon vieressä on kahden kaukaisen sukulaiseni muistomerkit. Heikki Kukkonen Ilomantsista luki papiksi hyvinkin puutteellisista oloista. Hän muutti nimensä myöhemmin Henrik Renqvistiksi, ja hänestä tuli Karjalan herännäisjohtaja. Hän kuului rukoilevaisuuden alkuaikojen johtosaarnaajiin. Toinen muistopaasi on lähetyssaarnaaja Pietari Kurvisen, joka oli evankelistojen alkuaikojen johtomiehiä. Ja onhan Ilomantsin erämaista lähteneessä suvussani runonlaulajia, säveltäjiä ja kirjallisuuden parissa työskennelleitä.

Kuten aikaisemmin kirjoitin, emme ole tänne mitään tuoneet emmekä voi mitään täältä lähtiessä viedä. Autiutilojen pihat kasvavat umpeen, ahot metsittyvät, mutta sanan ja hengen kylvyötyö jäävät jälkipolville.

Autioituneet talot

*Miksi on talot vaienneet, autioituneet, ei ääniä,
aivan kuin kuolleet, ei enää ketään,
akkunat pimenneet, vain kaikkialla autius.*

Minne on asukkaat pois kadonneet?

Kuolema on kaikki korjannut.

Ei liikettä, naurua tai itkua,

*ei enää lasten leikkien ääniä,
ei enää mitään, ei työn ääniä,
ei karjan liikettä, ei karjankellojen kalketta.
Kuolema on kaikki korjannut.
Ei enää kylvöä, ei satoa.
Minne on kylväjät menneet?
Pois nukkuneet nurmen alle,
kädet rauenneet, vaienneet.
Kylät hiljenneet,
miksi kaikki on pois lähteneet?
Eikö enää kotikuusen humina
mieltäsi lämmitä, rauhoita,
eikö enää kesän lintujen laulun ääni,
korvissa sointi viihdytä?
Onko tilalla rumpujen pauhu ja jyly,
soittojen kylmä laulu,
onko värien näky ja välke?
Eikö kukkien, niittyjen, perhosten värien loisto,
eikö talvisten hankien kimallus ja kauneus,
metsien rauhoittava olo?
Onko ne, onko ne pois?*

